© פלילים י
(דצמבר 2001), 277 – 326

כאשר נשים נעשות אלימות

מאת
נויה רימלט*

מבוא
חלק א: שלושה סיפורים על נשים אלימות: נרטיב נשי מול נרטיב שיפוטי
1. סונא אבו ליבדה
2. כוכבה אדרי
3. פאטמה בשיר
4. סיכום־ביניים
חלק ב: נשים אלימות — הרחבת מעגל הדיון
חלק ג: נשים אלימות — פרספקטיבה קרימינולוגית
חלק ד: נשים אלימות — פרספקטיבה פמיניסטית
1. פמיניזם אמפיריסיסטי
2. פמיניזם של נקודת־מבט
3. פמיניזם פוסט־מודרני
חלק ה: סונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר — מבט נוסף מפרספקטיבה פמיניסטית
חלק ו: נשים אלימות בראי השיח הפמיניסטי הישראלי
סיכום

מבוא

בשנת 1917 פרסמה הסופרת האמריקאית סוזן גלספל את המחזה "זוטות".[1] המחזה, שהתפרסם כעבור שנה כסיפור קצר, "חברי־מושבעים משלה",[2] נכתב על רקע מציאות קשה של הפליית נשים לרעה בארצות־הברית. באותה תקופה נשללו מנשים זכויות רבות,

* המחברת היגה חברת סגל הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה. אני מודה לד"ר ליאורה בילסקי, עורכת הברך, לסגנית העורכת נעמי אוריאל ולתברי המערכת: טלי אלעזר, יפתח קוריאל ושי שנהר על הערותיהם החשובות והמועילות. תודה מיוחדת שלוחה גם לטלי אייזנברג, עוזרת המחקר המסורה שלי, ולאייל קימל על הסיוע הרב באיסוף החומר לכתיבת מאמר זה.

1 S. Glaspell *Plays* (Cambridge, 1987).

2 S. Glaspell *A Jury of Her Peers* (Mankato, 1993).

nevo.co.il

וביניהן זכות ההצבעה והזכות להיכלל בחבר־מושבעים. המחוה שכתבה גלספל נועד למחות נגד מציאות זו, ולהמחיש את ההשלכה שיש לה על יחסה של מערכת המשפט כלפי נשים העומדות לדין פלילי. במרכז המחזה עומדת דמותה של מיני פוסטר, שנעצרה בחשד שרצחה את בעלה.[3] לאחר מעצרה מגיעים לביתה השריף והתובע המחוזי בניסיון למצוא בזירת הרצח ראיות שיוכלו לקשור אותה למעשה ולספק לו מניע. הגברים מביאים עימם את נשותיהם, גב' פיטרס וגב' הייל, כדי שהללו ידאגו לארוז חבילת בגדים ואולי גם מלאכת סריגה בשביל מיני פוסטר הנתונה במעצר. הזירה המשפטית נשלטת איפוא על־ידי הגברים, ובידי הנשים מופקדת רק האחריות לזוטות הקשורות לענייני הבית והמשפחה. אולם דווקא אגב העיסוק בזוטות, הנשים מצליחות להבין ולפענח את שהתרחש בביתה של מיני פוסטר. קדרותו של הבית וסגפנותו חושפים את מציאות חייה של מיני פוסטר לצידו של גבר חשוך ושתקן, גב' הייל, שהכירה אותה מנעוריה, נזכרת בה כנערה צחקנית ואוהבת חיים, ומבינה לפתע את עצבותה הקודרת בשנים האחרונות. בין חפצי המטבח הנשים מוצאות גם כלוב של ציפור ושיירי אוכל של ציפורים. הן נזכרות במוכר הכנריות שעבר באיזור שנה קודם־לכן, ומניחות שציפור כנרית היתה זו שהאירה את אומללות חייה של מיני פוסטר בשנה האחרונה. את הציפור עצמה אין הן רואות; רק לבסוף הן מוצאות את גופה שבור־המפרקת בקופסת הסריגה של מיני פוסטר. יותר מזה אין הן צריכות לראות. הן מבינות מה קרה באותו לילה שבו הרגה מיני פוסטר את בעלה. מן הגברים האחראים על אכיפת החוק, לעומת זאת, כל זה נעלם. הם מתרוצצים בבית מבלי לראות ומבלי להבחין, והנשים אינן משתפות אותם במה שראו. הן מחביאות את הציפור המתה, ואינן אומרות דבר. במערכת משפט גברית, הן מניחות, אין סיכוי שקולה של מיני פוסטר יישמע; סבירות מעשיה של האשה והגיונם אינם יכולים להיות נהירים למערכת זו, שכן היא נטולת כלים למקם מעשים אלה בהקשר הראוי ולעשות עימה צדק. חברות המושבעים הסודיות של מיני פוסטר מחליטות איפוא לא להסגיר אותה לידי מערכת המשפט.

יצירתה של גלספל היא טקסט מוכר וידוע בשיח הפמיניסטי. היא נתפסת אומנם ומנותחת על רקע ההקשר ההיסטורי שבמסגרתו נכתבה, אולם המסר המרכזי העולה ממנה – חוסר אמון נשי במערכת המשפט – ממשיך להעסיק יצירות פמיניסטיות נוספות עד עצם היום הזה. הסרט "תלמה ולואיז",[4] שיצא לאקרנים בארצות־הברית בראשית שנות התשעים, מהווה דוגמה עכשווית ומעניינת למסר מסוג זה. לואיז ותלמה, מלצרית ועקרת־בית, יוצאות יחד למה שאמור להיות חופשת סוף־שבוע רגועה של דיג. הן מותירות מאחור בעל וחבר, אולם המפגשים שהן חוות עם גברים הנקרים להן בדרכן מולידים משבר

3 את ההשראה לעלילת המחזה שאבה גלספל, כך מתברר, מאירוע אמיתי: פרשת רצח של חוואי, ג'ון הוסק (John Hossack), בשנת 1900. הנאשמת ברצח היתה אשה, וגלספל, שעבדה כעיתונאית באותה עת, סיקרה את המשפט לעיתון שבו עבדה. ראו: L. Ben Zvi "'Murder, She Wrote': The Genesis of Susan Glaspell's Trifles" 44 *Theatre J.* 141 (1992).

4 Thelma & Louise (Metro-Goldwyn-Mayer Pathe, 1991).

nevo.co.il

אחר משבר, שבעקבותיהם מבצעות השתיים סדרה של מעשים פליליים, גבר שתלמה רוקדת עימו בבר מנסה לאונסה. לואיז מצליחה למנוע ממנו את ביצוע זממו באמצעות איומי אקדח, ויורה בו כאשר הוא קורא לה כלבה, מפטיר כלפיה הערות מגונות, ומביע בקול את צערו על שלא הצליח לבצע את זממו בחברתה.[5] הן מחליטות להימלט למקסיקו מאימת החוק. לואיז מניחה כי אין סיכוי שמערכת המשפט תטה אוזן קשבת לגרסתה ותהיה מסוגלת לשפוט את מעשיה באופן הוגן על רקע ההקשר שבו נעשו. בעברה היא כבר חוותה חוויה דומה כאשר נאנסה בטקסס, ורשויות אכיפת החוק העדיפו את גרסתו של הגבר האנס על גרסתה. אי־אמון בסיסי כלפי מערכת המשפט עומד איפוא ביסוד הבריחה דרומה, ומשפיע גם על אופן התנהלותן בהמשך. הן נותרות חסרות פרוטה לאחר שטרמפיסט שהן אוספות בדרך גונב את כל כספן. תלמה שודדת חנות מכולת באיומי אקדח על־מנת להשיג את המזומנים הדרושים להן להמשך המסע. לבסוף, כאשר הן נעצרות על־ידי המשטרה על שפתו של הקניון הגדול מבלי יכולת להמשיך לברוח, הן בוחרות לשים קץ לחייהן, ומתאבדות בהפילן את מכוניתן מגובה רב, תוך כדי נסיעה, אל מעבר לשפתו של הקניון. בסופה של המאה העשרים, ממש כמו בראשיתה, ממשיך איפוא המסר של אי־אמון ביכולתה של מערכת המשפט לעשות צדק עם נשים שהפרו את החוק להעסיק יצירות העוסקות בנשים אלימות, ודומה כי השנים הרבות שחלפו בין "חברי־מושבעים משלה" לבין "תלמה ולואיז" רק חידדו והעצימו את הביקורת.

עד כמה הביקורת הספרותית והקולנועית הזאת מחוברת למציאות חייהן של נשים עברייניות? האם התייחסותה של מערכת המשפט כלפי נשים שביצעו מעשים פליליים של אלימות אכן נגועה בהטיה גברית המונעת את ה"קול" הנשי מלהישמע, ועד כמה הטענה שחשיפתו של ה"קול" הנשי בהקשרים אלה הכרחית על־מנת להבטיח משפט הוגן לנשים אלימות העומדות לדין פלילי הינה מבוססת?

מאמר זה ינסה לדון בשאלות אלה בהקשרה הספציפי של מערכת המשפט הישראלית. המאמר יתמקד אך ורק בנשים שביצעו עבירות של אלימות[6] ובמפגש שלהן עם מערכת המשפט, ולא בסוגיית העבריינות הנשית באופן רחב וכוללני. בחירה זו נועדה להביא לידי מיקוד הדיון בדפוס העבריינות החמור ביותר מנקודת־ראותו של המשפט הפלילי, שהיבטיו הנשיים עומדים במרכזן של שתי היצירות הפמיניסטיות שהווכרו לעיל. המטרה תהא לבחון אם היבט המגדר, דהיינו, זהותה הנשית של מבצעת העבירה, הינו בעל משמעות מיוחדת ומובחנת שיש לתת עליה את הדעת כאשר נדרשים לניתוח ביקורתי של המפגש של נשים אלה עם מערכת המשפט. בחינה זו, חשוב לציין, לא נועדה להעלים או להשטיח היבטים נוספים בזהותם של עבריינים – נשים וגברים כאחד – כגון מוצא אתני,

5 לציטוט מלא של הדיאלוג הרלוונטי מגוף הסרט, ראו: E.V. Spelman & M. Minow "Outlaw Women: An Essay on Thelma and Louise" *Gender, Crime and Feminism* (Aldershot, N. Naffine ed., 1995) 229, 240.

6 את ההגדרה לעבירות אלימות אני שואבת מן הדו"ח הסטטיסטי של משטרת ישראל, המגדיר עבירת אלימות כאחת העבירות הבאות: רצח וניסיון לרצח, אונס, מעשה מגונה, תקיפה, חבלה גופנית חמורה ושוד. ראו, למשל, דין וחשבון שנתי – משטרת ישראל (1999).

nevo.co.il

גזע, מצב כלכלי וכיוצא בזה, היכולים להיות בעלי השפעה ומשמעות בנקודת מפגש זו, אלא למקד את הדיון במשמעויותיו האפשריות של יסוד המגדר, מאפייניו וטיב הקשיים הנוספים והנפרדים שהוא מעורר כאשר מערכת המשפט נדרשת לעניינן של נשים אלימות.

חלקו הראשון של המאמר יציג בפירוט את סיפורן של שלוש נשים שהועמדו לדין פלילי והורשעו בגין ביצוע עבירות חמורות של אלימות: סונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר. חלק זה ינסה להצביע על הקשיים שהדיון השיפוטי בעניינן של כל אחת מן הנשים הללו מעורר, ולבחון אם קיימים קווי דמיון בין קשיים אלה לבין הביקורת הפמיניסטית על מערכת המשפט שיצירות כגון "תבר־מושבעים משלה" או "תלמה ולואיז" מעוררות. חלקו השני של המאמר יציג תמונה רחבה יותר ביחס לאופיו של הדיון השיפוטי בעניינן של נשים אלימות. חלק זה יבחן פסיקה נוספת של בית־המשפט העליון שעסקה בנשים אלימות, ויצביע על הקשר שבינה לבין הפסיקה בעניינן של אבו ליבדה, אדרי ובשיר. חלקו השלישי של המאמר יציג את התיאוריות הקרימינולוגיות המסורתיות המרכזיות שעסקו בעבריינות נשים, ויצביע על הדילמות שהן מעוררות. דילמות אלה היו ומהוות עדיין מושא לביקורת פמיניסטית שהתפתחה לצד התיאוריה הקרימינולוגית וכחלק ממנה. ביקורת פמיניסטית כללית זו תוצג בחלקו הרביעי של המאמר, ותיושם בחלקו החמישי ביחס לעניינן של אבו ליבדה, אדרי ובשיר. בחלקו השישי והאחרון של המאמר ייבחן האופן שבו התמודד השיח הפמיניסטי הישראלי עד היום עם הסוגיה של נשים אלימות.

המסקנה הסופית שינסה מאמר זה לבסס היא שעבריינות נשית אלימה נושאת פעמים רבות מאפיינים מגדריים מובהקים, כאשר היבטים מסוימים בחייהן של נשים אלה, כגון יחסי אי־השוויון בינן לבין גברים אחרים בסביבתן ומבנים פטריארכליים שהן מוכפפות להם הינם תנאי הכרחי להבנת הרקע לביצוע העבירה. מאפיינים אלה של העבריינות האלימה הנשית נתמכים בספרות קרימינולוגית פמיניסטית, וניתנים לזיהוי גם בפסקי־הדין בעניינן של נשים אלימות העומדים במרכזו של מאמר זה. לעומת זאת, הגישה השיפוטית העולה מניתוח פסקי־הדין הללו הינה א־מגדרית מובהקת, המשטיחה מאפיינים מגדריים אלה ונמנעת מלייחס להם משמעות של ממש. באופן כזה, מעשה האלימות הנשי מנותק מן ההקשר הספציפי שעל רקעו יש להבינו, והתוצאה היא ניתוח נטול כל פרספקטיבה מגדרית של מעשה העבירה ושל מי שביצעה אותו, המכשיר את הקרקע למיצוי הדין עם נשים אלימות אלה. מבחינה זו יש ממש, כך נראה, בביקורת הפמיניסטית הספרותית שנידונה לעיל, העוסקת בהדרתו של "הקול הנשי" מן הזירה השיפוטית. זאת ועוד, השיח הפמיניסטי הישראלי, כך יבהיר מאמר זה, טרם נדרש באופן מספק לסוגיה של יחסה של מערכת המשפט כלפי נשים אלימות. עיקר העיסוק הפמיניסטי בנשים במשפט הפלילי הישראלי התמקד עד היום בנשים כקורבנות של המעשה הפלילי, ולא כמבצעות אותו. גם כאשר נדרש השיח הפמיניסטי לנשים אלימות, היה זה בהקשרן של נשים מוכות שהרגו את בני־זוגן המכים ותוך הדגשת היבטיו הקורבניים של המעשה הנשי. התוצאה היא שאלה מבין הנשים שהמפגש שלהן עם השיח המשפטי הפלילי אינו ניתן להבניה במונחים מוחלטים של הכפפה וקורבנות נעדרות מן העיסוק הפמיניסטי במשפט הפלילי, וטיב הקשיים שהן חוות במפגש שלהן עם מערכת המשפט אינו זוכה בהכרה מספקת ובהתייחסות ראויה. מאמר זה ינסה איפוא לזהות את הדילמות העולות מן הדיון השיפוטי

nevo.co.il

בעניינן של נשים אלימות, למקם דילמות אלה בהקשר רחב יותר, ולהצביע על כיוונים אפשריים לשינוי בתכניו של השיח הפמיניסטי הישראלי באופן שגם לנשים כסונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר יהיה בו מקום.

חלק א: שלושה סיפורים על נשים אלימות: נרטיב נשי מול נרטיב שיפוטי

1. סונא אבו ליבדה

סונא אבו ליבדה, פלשתינית נשואה ואם לילד פעוט, הגיעה ביום 13.4.97 לגשר אלנבי. היא הוציאה מתיקה אקדח טעון, וירתה ממרחק יריות אזהרה לעבר קבוצת אנשים ששהו בצד הישראלי של הגשר. מן היריות נפצעו קל שלושה אנשים, אחד מהם תושב השטחים. לאחר הירי, שמטה אבו ליבדה את האקדח שבמחסניתו נותרו כמה כדורים, עלתה אל האוטובוס שהסיע אותה אל הגשר, והמתינה למעצרה. בית־המשפט הצבאי, שלפניו הועמדה לדין באשמת ניסיון לגרימת מוות בכוונה ועבירות נוספות של חברות ופעילות ב"חזית העממית", החליט להחמיר בעונשה, ולאחר שהרשיע אותה על־סמך הודאתה, גזר עליה שתים־עשרה שנות מאסר, שמונה מתוכן לריצוי בפועל והיתר על־תנאי.[7] נימוקי גזר־הדין משתרעים על שלושה עמודים בקירוב, אולם רק מילים ספורות מוקדשות לאופן שבו בחרה אבו ליבדה להסביר את המעשים שעשתה ולהצדיקם. לקורא מן הצד, שאינו בקיא בעניינה של אבו ליבדה, קשה לפיכך להבין, על־סמך עיון בגזר־הדין לבדו, את גרסתה של הנאשמת ואת הנימוקים שהעלתה נגד התמרה בעונשה. באופן ספציפי, בית־המשפט קובע:

> "במהלך הטיעונים לעונש, ביקשה הנאשמת לטעון, להסביר ולבאר את מעשיה ואף גוללה לפנינו את מסכת חייה האומללים כשהיא מנסה בכל דרך לגונן ולהצדיק את המעשים שעשתה, בצורך לעשות מעשה ולהציל בכך את חייה ואת חיי בנה."[8]

איזו מסכת של חיים אומללים גוללה הנאשמת לפני בית־המשפט הצבאי? מדוע נאלצה לעשות את המעשה שעשתה, וכיצד היה מעשה זה אמור להציל את חייה ואת חיי בנה? בית־המשפט אינו משיב על שאלות אלה; במקום זה הוא מפזר ערפל נוסף על גרסתה של הנאשמת כאשר הוא מוסיף וקובע:

> "התרשמנו כי בלבה של הנאשמת גמלה החלטה לפגוע ביהודים כדי 'לנקות' את שמה. לפי גרסתה של הנאשמת היא נקטה בדרך זו רק לאחר ש'הבינה לכאורה' כי מידה זו של פגיעה באחרים היא ראויה ונכונה אל מול הפגיעה הצפויה בה."[9]

---

7 תיק איו"ש 4158/97 התובע הצבאי נ' סונא מחמוד מוחמד אבו ליבדה (לא פורסם) (להלן: עניין **אבו ליבדה** – בית־המשפט הצבאי).

8 שם, בע' 1 לנימוקי גזר־הדין.

9 שם, בע' 2 לנימוקי גזר־הדין.

nevo.co.il

על־סמך הדברים הללו, אין זה מפתיע שבית־המשפט מסכם וקובע:

"בהקשר זה [יש] להזכיר ולציין כי הנאשמת לא הצליחה להסביר דרך זו וההגיון הטמון בה."[10]

אכן, באופן שבו גרסתה של הנאשמת מוצגת על־ידי בית־המשפט, רב הסתום על הנגלה. לבד מהצהרות כלליות ביחס לצורך שבניקוי שמה ובהגנה על חיי בנה, אין כל ניסיון למלא הצהרות אלה בתוכן ממשי, והתוצאה היא סיפור מקוטע, ללא התחלה וללא סוף, שאין כל היגיון מאחוריו. פירוט רב יותר של גרסת הנאשמת באשר למעשים שעשתה ניתן למצוא רק בפסק־דינו של בית־המשפט הצבאי לערעורים, שנדרש לעניינה של אבו ליבדה לאחר שזו הגישה ערעור על חומרת עונשה, ואילו התביעה הצבאית ערערה על קולת העונש.[11] בית־המשפט הצבאי לערעורים הרחיב את הדיון בגרסתה של אבו ליבדה, והקדיש לו שלוש פסקות בפסק־הדין:

"המערערת סיפרה בעדותה כי הייתה חברה בחזית העממית תקופה ארוכה וכי לא חשבה שתהיה חלק מהארגון הצבאי. בשלב מסוים הואשמה המערערת ביצירת קשר עם אדם אחר חוץ מבעלה ונחקרה בארגון החזית בעניין זה תוך שהושפלה ונאלצה לעזוב את טול כרם לירדן וגם בעלה ומשפחתו השפילו אותה והתייחסו אליה כאל אשה חוטאת. בשלב מסוים פנה אליה בעלה ואמר לה כי עליה ללמוד להשתמש באקדח ותוך שהוא מולזל ומשפיל אותה ביקש ממנה לנסוע לגדה המערבית עם האקדח, כאשר הגיעה לגשר עם האקדח ביוונה את הנשק וירתה לכיוון הישראלים שעמדו שם. לאחר מכן זרקה את האקדח.

"בחקירתה החוזרת הסבירה המערערת כי הסיבה לירי היתה רצונה כי בנה יחיה בכבוד לאחר שאימו הואשמה בחטא. כמו כן סיפרה המערערת כי בתאריך 11.4.88 נהרג אחיה בכלא רמאללה והתכוונה לעשות את הפיגוע ביום הזיכרון לאחיה, אלא שבאותו היום לא עלה בידה להגיע לגשר ולכן ביצעה את הפיגוע יומיים לאחר מכן.

"לשאלת בית המשפט השיבה המערערת כי שקלה את המעשה על כפות המאזניים והעדיפה למות בעצמה ולא להרוג אנשים אחרים. אם אמנם התכוונה למות בעצמה, שאל בית המשפט, מדוע לא ירתה בעצמה? ועל כך השיבה כי על פי הדת המוסלמית אסור להתאבד והעדיפה למות תוך שהיא יורה באנשים אחרים ואולי תיפגע אף היא."[12]

הדיון השיפוטי בבית־המשפט לערעורים בעניינה של אבו ליבדה החל אם־כן לשפוך אור ברור יותר על מעשיה של הנאשמת. הביטויים הכלליים בדבר הצורך שלה "לנקות

10 שם, שם.

11 ערעור אי"ש 35/99, 21 סונא מחמוד מוחמד אבו ליבדה נ' התובע הצבאי וערעור שכנגד (לא פורסם) (להלן: עניין אבו ליבדה – בית־המשפט הצבאי לערעורים).

12 שם, בע' 3.

nevo.co.il

את שמה" ו"להציל את בנה" התמלאו תוכן ממשי יותר, וגילו מציאות חיים של אשה נשואה ואם לילד פעוט שהואשמה בניאוף, ונודתה עקב כך, גונתה והושפלה על־ידי סביבתה הקרובה ובמיוחד על־ידי בעלה. זה האחרון מסר לידיה את האקדח ודחף אותה לעשות שימוש בו נגד ישראלים. המסר היה ברור: רק כך תוכל להבטיח לבנה יחידה חיים של כבוד בקהילה. מותה בפעולת גבורה נגד הכובש הישראלי היה יכול לסייע בניקוי שמה ולהסיר אולי את הקלון שהוטל על בנה לאחר שדבק באימו הדימוי של אשה נואפת. גרסתה של אבו ליבדה, חשוב לציין, נתמכה בעובדה שאיש מבני משפחתה לא התעניין בגורלה לאחר מעצרה. היא לא זכתה בביקורים או בסיוע בהגנה משפטית, ובית־המשפט החליט בסופו של דבר למנות לה עורכת־דין מטעמו.[13] גם התנהגותה במהלכו של אירוע הירי ואחריו – ירתה מרחוק ושמטה את האקדח מידה כאשר גותרו בו עוד כדורים – יכלה גם היא לכאורה לתת תוקף ותיזוק לסיפור שסיפרה.

סיפורה של אבו ליבדה ניסה איפוא לחשוף מציאות חיים מורכבת, ולבסס את הטענה כי המעשה הפלילי שנעשה נולד על רקע נסיבות של יאוש ומצוקה. קודים חברתיים פטריארכליים ביחס להתנהגותן הראויה של נשים, שהעניקו לגיטימציה לבידודה החברתי של האשה והכפיפו אותה לשליטתו המוחלטת של הגבר/הבעל, הכשירו את הרקע ויצרו את התמריץ למה שקרה בסופו של דבר. מסקנה זו נדחתה עם זאת גם על־ידי בית־המשפט הצבאי לערעורים. אף־על־פי שנתן בפסק־דינו ביטוי רחב יותר לעיקרי סיפורה של אבו ליבדה בהשוואה לבית־המשפט הצבאי, שישב כערכאה ראשונה בעניינה, דחה בית־המשפט לערעורים את המשמעות שביקשה אבו ליבדה לייחס לעובדות הללו. היא ראתה עצמה כמי שנאנסה לעשות את שעשתה. לעומת זאת, בית־המשפט לערעורים בחר להציגה כמי שפעלה באופן אוטונומי לחלוטין, מתוך רצון חופשי ושליטה מלאה במעשיה. לאחר שמנה את פעילותה במסגרת הזרוע הפוליטית של "החזית העממית", שכללה, בין היתר, כתיבת סיסמות, השתתפות בתהלוכות וביקור משפחות אסירים, הוסיף בית־המשפט:

> "המערערת לא הסתפקה בכך אלא גמלה בליבה החלטה לבצע פיגוע נגד יהודים ואמנם ביצעה זאת כמפורט בפתיח בפסק דיננו זה. עבירה זו של ניסיון לגרימת מוות בכוונה הינה אחת מהחמורות אם לא החמורה ביותר בצו בדבר הוראות ביטחון, העובדה כי המערערת לא הצליחה לממש את אשר זממה ורק פצעה שלושה אנשים, אין בזה כדי להקל ראש ולהקל בעונשה... אילו היינו דנים בפעולותיה של המערערת אחר לאחד, נגיע למסקנה כי המערערת אמנם ביצעה אירוע אחד, אך פגעה בשלושה אנשים חפים מפשע שעמדו שם. המערערת ירתה ללא רחם באחד אחר השני תוך שהיא פוצעת אחד וממשיכה לירות בשני ואחריו בשלישי. אין מנוס כי בימ"ש [כך במקור – נ' ר'] זה יביע סלידתו ממעשיה של המערערת."[14]

בלשונו של בית־המשפט, אבו ליבדה ביצעה איפוא שורה של פעולות מחושבות ומתוכננות היטב. היא "החליטה", היא "זממה", היא "ירתה ללא רחם". התמונה המצטיירת

13 א' דיין "קחי אקדח ותנקי את שמך" הארץ 17.10.99.

14 עניין אבו ליבדה – בית־המשפט הצבאי לערעורים, לעיל הערה 11, בע' 4.

היא של מי שכלכלה את מעשיה מתוך תכנון מוקדם, קור רוח ושליטה מלאה, ותמונה זו חופפת את האופן שבו הוצגה אבו ליבדה גם על־ידי הערכאה הראשונה שדנה בעניינה, שם הדגישו שופטי המותב כי פעולותיה נעשו מתוך "הכנה, הדרכה, תכנון קפדני וביצוע מתוכנן שיש עימם מעשה לאחר מחשבה".[15] כל השופטים שדנו בעניינה של אבו ליבדה ראו בה איפוא כמי שפעלה באופן אוטונומי לחלוטין, גרסתה, שנדחתה על־ידי בית־המשפט הצבאי כבלתי־הגיונית, סווגה על־ידי בית־המשפט לערעורים כבלתי־רלוונטית, שכן "גם אם נמצא גורמים אלה או אחרים המביאים אדם לידי מעשה זה, אין בכך כדי לשלול את חומרתו הרבה של המעשה".[16] התוצאה היתה שבית־המשפט הצבאי לערעורים הגיע למסקנה כי לא רק שאין להקל בעונשה של אבו ליבדה, אלא יש להחמירו. במקום העונש שהשיתה עליה הערכאה הראשונה, החליטה ערכאת הערעור לגזור עליה עונש של שש־עשרה שנות מאסר, שתים־עשרה מהן לריצוי בפועל והיתר על־תנאי.

2. כוכבה אדרי

כוכבה אדרי הואשמה בבית־המשפט המחוזי בחיפה בסיוע לשוד מזוין שבמהלכו נדקר אדם.[17] את השוד תכננו וביצעו עמוס חג'ג' ושניים מחבריו. אדרי, קטינה, שהיתה בעת ביצוע השוד חברתו של חג'ג', התלוותה לשלושה במכוניתו של חג'ג' בדרכם מבנימינה, שם התגוררה, לגבעת־עדה, שבה בוצע השוד. היא המתינה במכונית יחד עם חג'ג' סמוך למקום האירוע, בעוד שני חבריו מבצעים בפועל את השוד, ואז שבה עימם לבנימינה. בית־המשפט המחוזי הרשיע אותה כמסייעת לביצוע השוד, והורה לפיכך על התזקתה במעון סגור לנערות עברייניות למשך שנה. כמו־כן הועמדה אדרי במבחן של קצין מבחן לנוער במשך שנה וחצי. בית־המשפט העליון, שנדרש לערעורה של אדרי על עצם הרשעתה בעבירה של סיוע לשוד, הקדיש פסק־דין ארוך ומנומק לשאלה אם אכן היה ראוי לראות בה שותפה לדבר עבירה רק משום שנכחה במקום העבירה כשהיא יושבת במחיצת מבצעיה.[18] השופט לוין, שכתב את דעת הרוב בפסק־הדין, הסביר כי על־פי ההלכה הפסוקה, אין די בנוכחות גרידא של אדם במקום העבירה בעת שמתבצע בו מעשה העבירה כדי לעשותו שותף למעשה ואהראי בפלילים, אלא אם הוכח כי "נוכחות זו לא הייתה מקרית, אלא הייתה משולבת בתרומה כלשהי לקידום מעשה העבירה, או הייתה משולבת במחשבה פלילית לקדם בעצם הנוכחות במקום את המעשה או לחזק את ידי העושים או להקל עליהם בדרך אחרת לבצע את המעשה".[19] מכיוון שכך, נזקק בית־המשפט בהרחבה להסברים שמסרה אדרי עצמה ביחס לנסיבות שבהן הגיעה לזירת האירוע יחד עם חג'ג' וחבריו וביחס למעשיה שם. פרט להסברים אלה, שהיו כלולים בהודעתה במשטרה

15 עניין אבו ליבדה – בית־המשפט הצבאי, לעיל הערה 7, בע' 2 לגימוקי גזר־הדין.

16 עניין אבו ליבדה – בית־המשפט הצבאי לערעורים, לעיל הערה 11, בע' 4.

17 ת"פ (חי') 80/82 מ"י נ' כוכבה אדרי (לא פורסם).

18 ע"פ 303/82 כוכבה אדרי נ' מ"י, פ"ד לז(1) 309 (להלן: עניין אדרי – עליון).

19 שם, בע' 313.

nevo.co.il

ובעדותה בבית־המשפט, לא הוגשו לבית־המשפט כל ראיות נוספות ביחס לפעילותה או השתתפותה של המערערת באירועים שהתרחשו. המסגרת העובדתית שטווה פסק־הדין בסופו של דבר התבססה אם־כן באופן מוחלט על גרסתה של אדרי, וממנה גזר בית־המשפט את העובדות הבאות:

"בערב שקדם לליל השוד נפגשה המערערת בשעה 16.00 עם חברה – חג'ג' – ובילתה עימו עד לשעה 18.15 לערך. תוך כדי שיחה זו ביקש ממנה חג'ג' להשאיל לו את מעיל הדובון שלה. היא שאלה אותו לשם מה הוא מבקש זאת ותשובתו הייתה שהוא צריך את המעיל 'בשביל משהו' ושלא תשאל אותו שאלות. היא הוסיפה ושאלה אותו לאן הוא מתכוון לצאת באותו לילה, ותשובתו המתמקת הייתה 'לאיזה מקום'. לשאלתה אם תוכל להצטרף אליו ואל חבריו, השיב לה, שתמתין לו בביתה, ואם יחליט לצרפה – הוא יבוא ויקרא לה. אכן בשעה 21.30 בא חג'ג', בלוויית השניים האחרים, לקרבת ביתה, כשהוא נוהג במכוניתו. הוא צפר לה, והיא באה והצטרפה לנסיעה כשהיא יושבת במושב שליד חג'ג', ויחדיו יצאו לכוון גבעת־עדה. כשהגיעה התבורה לגבעת־עדה, נשארו הארבעה יושבים במכוניתם לצד הדרך בהמתנה ובשיחה במשך כשעתיים ויותר. בפרק זמן זה לקחו דבוש וברדה גרבי נילון – לבשו אותם על פניהם ופנו אל המערערת בשאלה, אם ניתן לזהותם. היא השיבה להם שלא ניתן לזהותם. לאחר מכן, לקראת צאתם של השניים לביצוע המשימה, לקח אחד מהם את הדובון שהשאילה לחג'ג' ולבש אותו. ...כל אותה עת לא השמיעה המערערת לפני חג'ג' או לפני האחרים שום מחאה, לא ביקשה להניח לה ולאפשר לה להסתלק מהמקום. לדבריה ידוע ידעה – שעה שישבו והמתינו במכונית – כי הבחורים עומדים לבצע מעשה עבירה, אך לא הבינה בדיוק במה מדובר. אם התרישה ולא השמיעה קול, הרי זה מטעם אחד ויחיד שפחדה. לו גם ביקשה להימלט, לא יכלה לעשות דבר, שהרי היתה מרותקת מביתה בשעת לילה מאוחרת באזור חשוך ולא מוכר."[20]

מן הדברים הללו מתברר אם־כן כי לפי גרסתה של אדרי, היא לא היתה שותפה לתכנון העבריני המקורי. היא לא נטלה כל חלק בייזום השוד, בהכנות לו או בביצועו. עיקר מעורבותה בשעות שלפני ביצוע השוד ואחריו התבטאה בהתנהלותה הסבילה לצידו של חג'ג', כאשר הוא זה שמכתיב את קצב ההתרחשויות ומשפיע על אופן התפתחותן. יתר על־כן, המערערת הוסיפה והעידה כאמור שגם כאשר הבינה כי הבחורים עומדים לבצע מעשה עבירה, היא התרישה ולא אמרה דבר, שכן פחדה. לטענתה, גם לא יכלה להימלט מן המקום, שכן היתה מרותקת מביתה בשעת לילה מאוחרת, באיזור חשוך ולא־מוכר, וללא כל יכולת אובייקטיבית להגיע בחזרה מגבעת־עדה לבנימינה. באופן ספציפי הציגה אדרי בעדותה בבית־המשפט המחוזי את הדברים כך:

"...לא הייתה לי אפשרות להסתלק, לא היה לי כסף, היה מאוחר... לא יכולתי להגיד 'אל תבצעו את השוד', לא ידעתי שהם יבצעו שוד. הייתי בפחד ולא הייתי

20 שם, בע' 314–315.

nevo.co.il

אף פעם במצבים כאלה ולא ידעתי מה לעשות. עמוס תג'ג' חבר שלי. לא נשארתי כדי לעזור לו, לא היתה לי ברירה, לא היה לי איך להגיע הביתה."[21]

תיאור זה של התנהגותה הסבילה של המערערת עורר קושי מבחינתו של בית־המשפט העליון, שכן, על־מנת לאשר את הרשעתה של אדרי בעבירה של סיוע לשוד, נדרשה כאמור הוכחה שנוכחותה במקום העבירה לוותה בכוונה מיוחדת לסייע למבצעי השוד. בלשונו המפורשת של סעיף 26(4) לחוק העונשין, תשל"ז–1977, נדרש להוכיח כי הנוכחות במקום נועדה "להרתיע התנגדות", "לאמץ את המבצע בהחלטתו" או "להבטיח ביצועה של העבירה".[22] על־מנת להתגבר על קושי זה, דחה בית־המשפט כבלתי־אמינים ובלתי־סבירים אותם חלקים בעדותה של המערערת שעסקו בתחושות הפחד הסובייקטיבי שחשה לטענתה במהלך האירוע, ואגב כך ניסה לחשוף כיצד היבטים מסוימים בהתנהגותה, שהוצגו על־ידיה כהיגרורות סבילה אחרי תג'ג', היוו למעשה ביטוי להתנהגות אוטונומית של נערה שקולה ומתושבת. כבר בעצם הצטרפותה לעבריינים בערב השוד ראה בית־המשפט מעשה של בחירה מודעת, והסביר:

"ברור לחלוטין כי המערערת שעה שהצטרפה אל המערערים, הבינה וגם ידעה כי אין היא יוצאת לבילוי, אלא מצטרפת לבחורים למסע למטרה מפוקפקת, שהרי חג'ג' השיב לה [כאשר שאלה אותו למטרת הנסיעה – נ' ר'] 'בשביל משהו', שאין לשאול לגביו שאלות."[23]

בלשונו של בית־המשפט, "יצאה" אם־כן המערערת ו"הצטרפה" לבילוי המשותף כשהיא "מבינה" ו"יודעת". היא לא נקראה להצטרף על־ידי חג'ג', ששלט במידע והסתיר אותו ממנה, אלא בחרה להצטרף כשהיא שולטת במידע כמעט באופן שוויוני לאלה שאליהם הצטרפה. יתר על־כן, בית־המשפט הסיק כי הבאתה של אדרי על־ידי תג'ג' וחבריו לזירת האירוע נועדה להציג את המתנתם הארוכה במכונית כמפגש רומנטי. אדרי, קבע בית־המשפט, היתה צריכה להבין זאת בשלב כלשהו, ולפיכך העובדה שלא עזבה את המכונית, אלא המשיכה לשבת בה אף־על־פי שידעה שהיא משמשת כסות תמימה לחבריה העבריינים, היה בה משום סיוע פעיל למעשה העבירה. טענותיה של אדרי בהקשר זה, כי שתיקתה והישארותה במכונית לאחר שכבר הבינה כי נקלעה לאירוע עברייני נבעו מפחד וחוסר אונים, נתפסו בעיני בית־המשפט כבלתי־אמינות ובלתי־סבירות. באופן ספציפי, הסביר השופט לוין:

"אם אמנם המערערת לא רצתה להיות מעורבת בפרשה, צפוי היה – וממש

---

21 שם, בע' 319.

22 ס"ח 226. סעיף 26 לחוק העונשין בנוסחו דאז קבע: "נעברה עבירה יראו כל אחד מהמנויים להלן כמי שהשתתף בביצועה ונושא באחריות לה: ...(4) מי שסייע את חברו בעבירה על ידי שנוכח במקום העבירה כדי להרתיע התנגדות, או כדי לאמץ את המבצע בהחלטתו, או כדי להבטיח ביצועה של העבירה."

23 עניין אדרי – עליון, לעיל הערה 18, בע' 315.

התבקש – שתדרוש מחברה, שלא יסבך אותה בעניין שכזה, שיניח לה ללכת, שיאפשר לה להסתלק, או לפחות, טבעי היה, שתשמיע לפניו דברי אכזבה ותוכחה מלווים במשאלה שיחזירה לביתה או דברים כיוצא באלה."[24]

ישיבתה הסבילה של המערערת לצידו של חג'ג' במשך כל הזמן שבו חנתה מכוניתו בודדת הפשע בגבעת־עדה נהפכה איפוא בלשונו של בית־המשפט למעשה אוטונומי המבטא בתירה פעילה להישאר לצידם של חברה וידידיו ולחזק את ידיהם במעשה העבירה שביצעו. חיזוק למסקנה זו מצא בית־המשפט בעובדה שכאשר פנו אליה חבריו של חג'ג' כשהם כבר רעולי־פנים, וביקשו ממנה לומר אם ניתן לזהותם, לא דבקה לשונה לחיכה מרוב פחד, אלא היא דווקא דיברה והשיבה להם כי אכן לא ניתן לזהותם. על־מנת לאשר את הרשעתה, הֵבנו איפוא שופטי הרוב בבית־המשפט העליון את דמותה במונחים אוטונומיים, תוך שהם דוחים כבלתי־סבירים אותם חלקים בעדותה שלא התיישבו עם הבניה זו. הנמקה מן הסוג הזה, חשוב לציין, אפיינה גם את שופטי הרוב בבית־המשפט המחוזי. השופט נוימן, למשל, תיאר את התנהגותה של המערערת במילים אלה:

"זוהי התנהגות של אדם שלא ציפה לבילוי אלא שידע מראש כי לא צריך לשאול הרבה שאלות מפני שמשהו 'לא בסדר', כדבריה עומד להתרחש ולכן איננה שואלת כלל לשם מה הסיעו אותה הנה ואף איננה משמיעה מילת של ביקורת או התנגדות במשך שתי שעות של ישיבה במכונית, אלא עוד מאשרת כי אי אפשר לזהות את מבצעי העבירה. אין אני מאמין שהיא כה תמימה, המומה ומלאת פחדים עד כי לא היתה מסוגלת באופן כל שהוא להביע כלפי החבר שלה, ולו רק במילה אחת את מחאתה, רגשי אכזבתה ודרישתה להחזירה מיד הביתה."[25]

בלשונם של בתי־המשפט השונים שרנו בעניינה של אדרי, התמלאה אם־כן שתיקתה תוכן פעיל. היתה זו שתיקה של מי שבכוונה ומתוך בחירה "לא שאלה", "לא השמיעה ביקורת", "לא גילתה התנגדות, מחאה או אכזבה", וברגע המתאים אף היתה מסוגלת "לאשר" באופן פוזיטיבי למבצעי העבירה כי לא ניתן לזהותם. מה שהציגה אדרי כהתנהגות סבילה של נערה מפוחדת נהפך איפוא על־ידי שתי הערכאות שדנו בעניינה להשתתפות פעילה ורצונית בביצועה של העבירה. גם שופט המיעוט בבית־המשפט העליון, השופט כהן, שסבר כי יש לזכות את המערערת מעבירת הסיוע לשוד, לא חלק על עצם המסקנה כי הסבריה ביחס לפחד וחוסר האונים שחשה בעת שישבה עם חברה וידידיו במכונית היו כוזבים. התוצאה המשפטית שאליה הגיע שופט זה, שלפיה יש לזכות את המערערת, נסמכה על הטענה כי אף אם נשארה לשבת ברכב מבחירה ומרצון, ותוך שהיא יודעת כי חבריו של חג'ג' מבצעים בסמוך דבר עבירה, אין בכך עדיין כדי לבסס את הרשעתה כמסייעת, שכן עבירה זו דורשת מחשבה פלילית מיוחדת של כוונה לסייע

24 שם, בע' 316.

25 מצוטט בפסק־דינו של השופט י' כהן בבית־המשפט העליון. שם, בע' 320.

nevo.co.il

למבצעי העבירה בביצוע וממם הפלילי, וביחס לאדרי, כך פסק, לא הוכחה כוונה כזו.[26] התוצאה היתה איפוא שאיש מן השופטים שדנו בענייננה של כוכבה אדרי בבית־המשפט העליון לא סבר כי טענתה של נערה צעירה, כי חששה מן השיטוט לבדה באמצע הלילה במקום יישוב בלתי־מוכר לה, המרוחק קילומטרים רבים מביתה, כשאין לה כסף ואף לא אפשרות סבירה אחרת להגיע בשלום חזרה לביתה, הינה סבירה וראויה לאמון. איש מן השופטים גם לא פקפק לרגע באפשרות כי לו רצתה, יכלה אדרי להשמיע באוזני חברה וידידיו דברי תוכחה ואכזבה ולדרוש שיחזירוה לביתה. האפשרות שמערכת היחסים בין אדרי לחברה העבריין המבוגר ממנה לא היתה מבוססת בהכרח על יחסי כוחות שוויוניים, וכי את התנהלותה של אדרי בליל השוד יש להבין ולנתח גם על רקע יחסי הכפיפות בינה לבין חברה, לא נידונה כלל בפסק־הדין. השופט כהן, שופט המיעוט, ציין אומנם בפסק־דינו כי "מאימרתה במשטרה ומעדותה בבית המשפט מסתבר כי המערערת היתה כרוכה אחר חברה חג'ג', וכי הוא היה האישיות הדומיננטית מבין בני הזוג",[27] אולם עובדה זו שימשה אותו כדי להסביר מדוע נשארה אדרי יושבת ברצון במכונית גם כאשר התבררה לה מטרת הטיול הלילי. האפשרות שמערכת היחסים בין אדרי לחג'ג' גם הטילה מגבלות על האוטונומיה של אדרי, ולא רק עודדה אותה לבחירות אוטונומיות מסוימות בשל אהבתה לו, לא נתפסה איפוא גם על־ידי שופט המיעוט כאפשרות מציאותית. סיכומם של דברים היה אם־כן כי הרשעתה של אדרי, כמו גם עונשה, אושרו ברוב דעות בבית־המשפט העליון. אף־על־פי שעדותה של אדרי עצמה שימשה את כל השופטים כבסיס למסכת העובדתית שטוו, היא עצמה, על מאפייניה המגדריים, נעלמה בסופו של דבר ממסכת עובדתית זו. שאלות הנוגעות במצבה הנפשי, במחשבותיה הסובייקטיביות ובסבירות פעולותיה הוכרעו, כך ניתן לטעון, בהתבסס על מודל של נאשמת בדיונית נטולת־גיל ונטולת־זיהוי מגדרי, הפועלת בסביבה נקייה מיחסי כוחות בלתי־שוויוניים בין נשים לבין גברים.

3. פאטמה בשיר

פאטמה בשיר הורשעה בבית־המשפט המחוזי בנצרת ברצח אשתו השנייה של אביה ושלושת ילדיהם. את הרצח, כך נפסק, ביצעה בשיר יחד עם דודה ובהתאם להוראות שקיבלה ממנו ומאביה. עם הרשעתה נגזרו עליה ארבעה מאסרי־עולם חופפים.[28] היא

26 שם, בע' 317–322.

27 שם, בע' 321.

28 ת"פ (נצ') 791/91 מ"י נ' פאטמה בשיר (לא פורסם). במסגרת אותו פסק־דין הורשעו גם אחיותיה של בשיר בעבירה של אי מניעת פשע, בשל כך שלא עשו דבר למניעת הרצח, ובשיבוש הליכי משפט. הן זוכו מעבירת הרצח מכיוון שלא הוכח שהיו מעורבות במעשה הרצח עצמו. הדוד והאב הועמדו לדין בהליך פלילי נפרד, והורשעו אף הם ברצח. ראו ע"פ 6252/92 סאלח חוסין בשיר ואח' נ' מ"י, תק־על 94(2) 2583 (להלן: עניין סאלח בשיר).

nevo.co.il

ערערה לבית־המשפט העליון הן על עצם הרשעתה והן על חומרת עונשה. השופט קדמי, שכתב את פסק־הדין בערעור, נדרש אגב כך לנסיבות חייה של בשיר ולרקע לביצוע הרצח. באופן ספציפי תיאר השופט את מציאות חייה של בשיר קודם לרצח במילים אלה:

"המערערת, בתו של סלאח בשיר (להלן – האב), התגוררה עם שתי אחיותיה פאוזיה ופתחיה (להלן – האחיות) במאהל מבודד בגליל, יחד עם דודן איברהים, אשתו השניה של אביהן אניסה (להלן – המנוחה), ושלושת ילדיה (להלן – ילדי המנוחה) ועסקה שם יחד עם האחרים בגידול עדרי הצאן של המשפחה. המאהל רחוק ממקום ישוב כלשהו, אין אליו דרכי גישה סלולות, ואין הוא מחובר לרשת המים, החשמל או הטלפון. המערערת שהתה במאהל כשהיא חיה שם בניתוק כמעט מוחלט מן העולם החיצון וכאשר חייה מתנהלים על פי הוראותיהם של האב ושל הדוד."[29]

לאביה של בשיר, כך מתברר בהמשך פסק־הדין, היו יחסים מעורערים עם אשתו השנייה. במהלך אחד מביקוריו במאהל, שתכליתו היתה "ביקור וביקורת",[30] כלשונו של בית־המשפט, ניצת ויכוח נוסף בינו לבין אשתו השנייה, ואז גמלה בליבו ההחלטה להורגה. הוא ביקש מאחיו, הלא הוא דודה של המערערת, לדאוג לחסל את האשה, ובמקביל נתן הוראה ברוח זו למערערת, תוך שהוא מאיים עליה "כי אם לא יבוצע הדבר, יפגע בה".[31] כעבור יומיים ניצל הדוד שעת־כושר והחל חובט באשה, כשהוא מורה למערערת ולאחיותיה לסייע לו. המערערת צייתה לדוד והיכתה תחילה באשה במוט ובאבנים, ואחר־כך גם בילדים, הכל על־פי הוראותיו של הדוד, כמצוין בפסק־הדין.[32]

המערערת הודתה בביצוע המעשה ואף שתזרה אותו, אלא שטענתה המרכזית היתה כי נאלצה לעשות את המעשה בשל הלחץ והאיומים שהפנו אליה אביה ודודה, ולפיכך מן הדין לאפשר לה ליהנות מן הפטור לאחריות פלילית שסייג הכורח הקבוע בחוק העונשין מעניק.[33] באופן ספציפי ביקשה בשיר לשכנע את בית־המשפט כי היתה "שבויה בידי אביה ודודה",[34] שכל חייה התנהלו תחת שליטתם ומרותם של שני הגברים הללו, וכי בנסיבות אלה לא היתה לה ברירה אלא למלא אחר ההוראות שנתנו, אחרת היו הללו הורגים גם אותה. בראשית פסק־הדין היה נדמה שהשופט קדמי מגלה הבנה לנסיבות חייה הקשות של

29 ע"פ 2130/95 פאטמה בשיר נ' מ"י, פ"ד נא(3) 456, 459 (להלן: עניין בשיר – עליון).

30 שם, שם.

31 שם, בע' 460.

32 שם, שם.

33 חוק העונשין (תיקון מס' 39) (חלק מקדמי וחלק כללי), תשנ"ד–1994, ס"ח 348. סעיף 34יב לחוק העונשין, העוסק בהגנת הכורח, קובע: "לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שנצטווה לעשותו תוך איום שנשקפה ממנו סכנה מוחשית של פגיעה חמורה בחייו, בחירותו, בגופו או ברכושו, שלו או של זולתו, ושאנוס היה לעשותו עקב כך."

34 עניין בשיר – עליון, לעיל הערה 29, בע' 461.

nevo.co.il

בשיר. כאשר גרש להצגת העובדות המרכזיות הנרושות לבירור הערעור, הוא תיאר, כאמור, את המאהל שבו שהתה בשיר רוב שנותיה, וציין שהמאהל מרוחק מכל מקום יישוב, ללא דרכי גישה סלולות, וללא חיבור לרשת המים, החשמל או הטלפון, ושהמערערת שהתה במאהל עד לאירוע נושא האישום כחמש־עשרה שנים, כשהיא חיה שם בניתוק כמעט מוחלט מן העולם החיצון וחייה מתנהלים על־פי הוראותיהם של האב ושל הדוד.[35]

נוסף לדברים הללו אימץ בית־המשפט את גרסתה של המערערת בכל הנוגע באופן שבו הבינה את האיומים שהשמיעו כלפיה אביה ודודה, והסכים כי חששה לחייה היה סביר בנסיבות אלה. באופן ספציפי קבע השופט קדמי בהקשר זה:

"בית המשפט המחוזי קיבל מפי המערערת, כי אביה הודיע לה יומיים לפני הרצח, שיש לחסל את המנוחה ואת ילדיה עד לביקורו הבא במאהל ואיים עליה שאם לא יבוצע הדבר יפגע בה, וכי במהלך הרצח גופו, דרש ממנה דודה לסייע לו ולהצטרף אליו, כשהוא מאיים עליה ש'אם לא תגמרי עליהם אני אגמור עליך'. לנוכח ניסיון העבר של המערערת עם אביה ולנוכח הכרתה את דודה, מותר להניח לזכותה כי ראתה בדברי אביה ודודה איום אמיתי ולפיו אם לא תעשה לתיסולה של המנוחה (דברי האב), ואם לא תיקח חלק פעיל בהמתתה ובהמתת ילדיה, על ידי השלמת מעשה ההמתה שבו החל הדוד (דברי הדוד) – כי או עומדת היא בפני סיכון של פגיעה בחייה שלה."[36]

למרות הדברים הללו, הגיע השופט קדמי, בסופו של דבר, למסקנה שאין המערערת יכולה ליהנות מהגנת הכורח. הגנה זו, הסביר השופט, מחייבת עמידה בשני תנאים, והם קיומו של איום מוחשי של פגיעה והיות המאוים אנוס לעשות את המעשה. כמו־כן הגנה זו כפופה למגבלת הסבירות המעוגנת בסעיף אחר של החוק.[37] בכל הנוגע בתנאי של איום מוחשי, היה השופט מוכן כאמור להכיר בקיומו, והניח כי אכן הושמע באוזניה של המערערת איום מוחשי ביחס לפגיעה עתידית בה. לעומת זאת סירב השופט לקבל את טענתה של בשיר כי היתה אנוסה להיכנע לאיום. השימוש בביטוי אנוס מתייחס, כך הסביר השופט, לעשיית מעשה במצב של חוסר ברירה. דהיינו, מרובר במצב שבו על המאוים לבחור בין עשיית המעשה הנדרש נושא האיום לבין מימוש האיום גם אם אינו מיידי. בעניינה של בשיר, סבר בית־משפט, היתה גם היתה לה ברירה, שהרי במקום לציית לדודה, יכלה בשיר פשוט להימלט מן המקום. בלשונו של בית־המשפט נוסחו הדברים כך:

"בנסיבות העניין היה בידי המערערת 'להפתיע' את דודה, להסתלק מן המקום אל מרחבי המרעה שבסביבה, המוכרים לה היטב, להגיע למקום יישוב ולהזעיק עזרה, ומשלא עשתה כן והעדיפה כניעה מיידית לאיום – שהוא כשלעצמו היה אמנם מוחשי אבל לא בר מימוש מיידי, כאמור לעיל – אין לראותה כמי שהייתה 'אנוסה'

35 שם, בע' 459.

36 שם, בע' 466.

37 שם, בע' 467.

לעשות את שעשתה מכוח האיום. לסיכום: 'אנוס' הוא רק מי שלא הייתה לו – בעת עשיית המעשה – ברירה אחרת, ובמקרה דנן, הייתה פתוחה בפני המערערת 'ברירת ההסתלקות' מן המקום והוצעת העזרה."[38]

לאותה תוצאה הגיע השופט גם מכוחה של מגבלת הסבירות, והסביר:

"במקום שנותרת בפני המאוים הדרך להסתלק, להוציא עזרה ולבקש את הגנת המשטרה – עשיית המעשה נושא האיום תיראה כבלתי סבירה למניעת מימושו של האיום, שהרי היה בידי המאוים למנוע את מימושו של האיום בדרך אחרת, ואדם *סביר היה בוחר בדרך זו*."[39] [ההדגשה שלי – נ' ר'.]

נימוקים דומים של אי־סבירות קיצונית שימשו את בית־המשפט גם לדחיית טענתה החלופית של המערערת באשר לחומרת עונשה. המערערת טענה שגם אם תידחה בקשתה לפטור מאחריות פלילית, עדיין ניתן להפחית מן העונש שנגזר עליה, וזה לאור סעיף 300א לחוק העונשין, המעניק לבית־המשפט שיקול־דעת, במצב שבו חרג מעשהו של הנאשם במידה מועטה בנסיבות העניין מתחום הסבירות הנדרשת לשם תחולת הסייג של כורח, להטיל עונש קל ממאסר־עולם כאשר מדובר בעבירה של רצח.[40] על טענה זו השיב בית־המשפט כי מידת החריגה שחרגה התנהגותה של המערערת מן הסבירות אינה מועטה כלל, שהרי בחרה באמור באופן בלתי־סביר בעליל לא להימלט מן המקום, אלא לשתף־פעולה עם דודה, ובנסיבות אלה אין מקום גם להפחתה מסוימת בעונשה.[41] לפסק־דין זה הצטרפו בהסכמה שני שופטי ההרכב האחרים, השופט חשין והשופטת שטרסברג־כהן, והתוצאה היתה שהרשעתה של בשיר ברצח, כמו גם ארבעת מאסרי־העולם שנגזרו עליה, אושרו פה אחד. בקשתה של בשיר לקיום דיון נוסף בעניינה נדחתה אף היא.[42]

האם בריחה ממקום האירוע והוצעת המשטרה הן מעשה סביר מנקודת־ראותה של בחורה צעירה ששהתה רוב שנותיה במאהל מבודד כשהיא חיה, בלשונו של בית־המשפט, "בניתוק כמעט מוחלט מן העולם החיצון וכאשר חייה מתנהלים על פי הוראותיהם של האב ושל הדוד"? האם פנייה למשטרה היתה יכולה להוות מוצא יעיל ממלכודת האיומים והטרור שאליה נקלעה? בפסקה קצרה בפסק־הדין מציין השופט קדמי, מבלי לפרט, כי אחת הטענות שהעלתה המערערת בבית־המשפט היתה כי פנייה של אחיותיה למשטרה

38 שם, שם.

39 שם, שם.

40 חוק העונשין (תיקון מס' 44), תשנ"ה–1995, ס"ת 391 (להלן: חוק העונשין – תיקון מס' 44). סעיף 300א לחוק העונשין קובע: "על אף האמור בסעיף 300, ניתן להטיל עונש קל מהקבוע בו, אם נעברה העבירה באחד מאלה: ...(ב) במצב שבו מעשהו של הנאשם חרג במידה מועטה, בנסיבות העניין, מתחום הסבירות הנדרשת לפי סעיף 34ט לשם תחולת הסייג של הגנה עצמית, צורך או כורח, לפי סעיפים 34', 34י"א, 34י"ב."

41 עניין בשיר – עליון, לעיל הערה 29, בע' 470.

42 דנ"פ 4200/97 בשיר פטמה נ' מ"י, תק־על 97(3) 196.

בעבר בקשר ליחס הקשה שהאב מגלה כלפיהן לא נשאה פירות.[43] האם בנסיבות אלה אכן היתה המערערת צריכה לצפות שפנייה למשטרה תציל את חייה, והאם היתה המשטרה יכולה להגן עליה מפני נקמה עתידית אפשרית של הגברים במשפחתה? תהיות אלה נראות רלוונטיות לכאורה לנוכח מציאות חייה של בשיר כפי שהיא עולה מתיאוריו של בית־המשפט עצמו. אלא שתיאורים אלה, כך מתברר בסופו של דבר, שימשו את בית־המשפט רק להבהרת המיקום הגיאוגרפי והאנושי שבו התרחשו מעשי הרצח. המשמעות החברתית של מיקום זה והשפעתו על הנפשות הפועלות נעדרות מתיאור זה, והתוצאה היא שכאשר נפנָה בית־המשפט לבחון את סבירות מעשיה של בשיר, הוא מייחס לה בפועל יכולת בחירה אוטונומית שווה לזו של הגברים שפעלו סביבה. שלושת השופטים ציפו שהמערערת "תפתיע" את דורה: "תסתלק" מן המקום, "תזעיק" עזרה ו"תבקש" את הגנת המשטרה. את העובדה שלא עשתה כן ייחסו לבחירתה החופשית, וראו בה כמי שפשוט "העדיפה" להיכנע לאיום. בעוד שהמערערת ביקשה לראות במעשיה כניעה של אין ברירה למי שהיו חזקים ממנה והשליטו את רצונם על רצונה, בחר בית־המשפט להעמידה על מדרגה שווה לזו של דורה ואביה. כשם שהללו הורו לה ואיימו עליה, כך יכלה זו להפתיעם, להתנכם להם, ולהימלט מידם.

מסקנה שיפוטית זו מעניינת במיוחד כאשר היא נבחנת על רקע החלטות אחרות של בית־המשפט העליון בעניינה של בשיר. כאשר התנהל עדיין משפטן שלה ושל אחיותיה בבית־המשפט המחוזי, ביקשה המדינה את הארכת מעצרן מעבר לתקופה של שנה. השופטת נתניהו, שדנה בבקשה, נענתה לה בהסתמך בעיקר על החשש שאם ישוחררו הבנות, הן יוכפפו ללחץ מצד בני משפחתן לשנות את עדותן המפלילה נגד דודן ואביהן.[44] נימוק זה התבסס על העובדה שהתברר מן ההודעות שמסרו שתיים מן הבנות במשטרה כי לאחר מעצרן, הפעילו עליהן אביהן ודודן לחץ באמצעות האם, בביקוריה בכלא, שיחזרו בהן מהודעותיהן המפלילות אותם. "אם כך הדבר כשהן נתונות במעצר," הסבירה השופטת נתניהו, "על אחת כמה וכמה גדל החשש מלחץ שיופעל עליהן בהיותן משוחררות."[45] חשש דומה מהפעלת לחץ על הבנות שימש נימוק גם להארכת מעצרם של האב ושל הדוד. כל עוד התנהל משפטן של בשיר ואחיותיה, סבר איפוא בית־המשפט שיש להגן עליהן מפני לחץ ואיומים של בני משפחתן, שכן לנוכח המציאות החברתית שבה חיו, היה ניתן להניח שהן לא יוכלו לעמוד בלחצים אלה, וייאלצו לשנות את עדותן. האפשרות שבמקרה של הפעלת לחץ יוכלו הבנות להימלט מן המאהל לתחנת המשטרה ולהתלונן נגד בני משפחתן על ניסיון לשיבוש הליכי משפט לא נתפסה בעיני בית־המשפט, כך נראה, כאפשרות ריאלית. אם־כן, במהלך הרצח ציפה בית־המשפט מבשיר למהלך אפקטיבי של בריחה מזירת האירוע, אך בכל הנוגע ביכולתה להתנגד לאיומים שהושמעו כלפיה באשר לשינוי עדותה לא התקיימה ציפייה דומה: בשיר נתפסה בהחלט כמי שתהא אנוסה להיכנע לאיומים אלה. ציפייה זו, חשוב לציין, התבררה בדיעבד כמדויקת בהחלט.

---

43 עניין בשיר – עליון, לעיל הערה 29, בע' 460.

44 בש"פ 1362/92 מ"י נ' פאטמה בת סאלח בשיר, תק־על 92(1) 1843.

45 שם, בע' 1843.

במהלך משפטם של הדוד והאב, נדרשה פאטמה להעיד נגדם. תיאור מפורט של מה שהתרחש במהלך עדותה ניתן למצוא בפסק־הדין שנתן בית־המשפט העליון בעניינם של האב והדוד:

"תוך כדי עדותה התעלפה עדה זו והדיון הופסק. משתזרה במועד אחר לדוכן העדות 'היא ענתה בהיסטריה ואמרה אינני רוצה להעיד כשהיא מבה על ראשה ורועדת בגופה' (כאמור בפרוטוקול הדיון בעמ' 69). על אף זאת הוצגו לעדה מספר שאלות בחקירה ראשית, שבתשובה עליהן אישרה את חתימותיה על אמרות שמסרה במשטרה. בשלב זה החלה החקירה הנגדית, והעדה השיבה למספר שאלות (שהתשובות עליהן תופשות כעמוד וחצי מן הפרוטוקול), עד שהופסקה החקירה משהחלה לבכות, להשתולל, לצרוח ולשכב על הרצפה כש'שלושה שוטרים לא מצליחים להתגבר עליה' (כתיאור המופיע בעמ' 74 לפרוטוקול). החלטת בית המשפט הייתה כי 'נראה שהעדה נחושה בדעתה שלא להמשיך לענות לשאלות... לפיכך אין טעם להמשיך בחקירתה של עדה זו'."[46]

פסק־דינו של בית־המשפט העליון בעניינם של הדוד והאב ניתן זמן רב לפני שנכתב פסק־הדין בעניינה של בשיר עצמה. התמונה העולה ממנו ביחס לבשיר היא של צעירה אחוזת פחד־מוות מפני בני משפחתה הגברים, שסבבו אותה ואיימו עליה. איומים אלה פעלו כאמור את פעולתם. העדה סירבה להעיד, ובית־המשפט ציין בהקשר זה כי בשיר הסבירה בשעתה שאימה מסרה לה בעת אחד מביקוריה בכלא שאם לא תשנה את עדותה היא תירצח על־ידי דודיה כשתשתחרר מן הכלא. הפחד העצום שחשה בשיר מפני אביה, דודה ובני משפחתה האחרים והשפעתו של פחד זה על התנהגותה במהלך המשפט וכו עם זאת בתיעוד מפורט רק בפסק־הדין שאישר את הרשעתם של אביה ודודה ברצח. בפסק־הדין שנתן בית־המשפט העליון בעניינה של בשיר עצמה לא זכה הפחד הזה בכל אזכור שהוא. מה שהיה יכול להמחיש את טיב מערכת היחסים הכוחנית ששררה בין בשיר לבין הגברים במשפחתה, ולשמש אולי אמת־מידה להערכה של סבירות התנהגותה ביום הרצח, נתפס, כך נראה, כבלתי־רלוונטי בעיני בית־המשפט. התוצאה היתה הבניית דמותה של בשיר במושגים של חופש ואוטונומיה, שניתן לכאורה להטיל ספק בתוקפם לאור החלטות אחרות של בית־המשפט העליון בפרשה זו.

4. סיכום־ביניים

סונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופטמה בשיר הואשמו כולן בביצוע עבירות חמורות של אלימות. לבד ממכנה משותף זה, קיימים ביניהן הבדלים רבים. אבו ליבדה הינה פלשתינית, נשואה ואם לילד, שביצעה פשע המוגדר כלאומני. אדרי, נערה יהודייה ישראלית ממוצא מזרחי, הורשעה בטיוע לעברת רכוש שלוותה בהתנהגות אלימה. בשיר, בחורה בדווית ישראלית, היתה שותפה לעבירה החמורה ביותר בספר החוקים – עבירת

46 עניין סאלח בשיר, לעיל הערה 28, בע' 2583.

nevo.co.il

הרצח. האם למרות ההבדלים הללו קיימים קווים של דמיון באופן שבו דנה מערכת המשפט בעניינן של נאשמות אלה ושפטה אותן? הדיון לעיל ניסה להראות כי התשובה לשאלה זו הינה בחיוב. באופן ספציפי, נראה כי ניתן להצביע על שני יסודות מרכזיים המאפיינים את הגיתות השיפוטי בכל אחד מפסקי־הדין שנידונו לעיל. ראשית, הסברן של נשים אלה למעשי האלימות שעשו נדחה כבלתי־רלוונטי או כבלתי־סביר על־ידי הערכאות השונות ששפטו אותן. הטבר זה ניסה, כך התברר, למקם את מעשה העבירה בהקשר של מערכת יחסים כוחנית ובלתי־שוויונית עם גבר או גברים אחרים בעלי עוצמה, והדגיש יסודות של פחד וכפייה ביחסים אלה, שתרמו להתנהגותן העבריינית של שלוש הנשים והשפיעו עליה. בעניינה של סונא אבו ליבדה היתה זו גם עובדת היותה אם שהדריכה את התנהגותה האלימה, שנועדה, בין היתר, למנוע מבנה את הסבל וההדרה החברתית שהיו מנת־חלקה מפני שחרגה מנורמות ההתנהגות שלהן הוכפפה בשל היותה אשה נשואה. זהותן של עבריניות אלה כנשים וכאימהות ומציאות חייהן כבנות־זוגם של גברים או כבנותיהם שימשו איפוא נדבך מרכזי בסיפור שהשמיעו כולן בבתי־המשפט ששפטו אותן על מעשיהן הפליליים; אולם "הקול הנשי" הזה לא קיבל כל משקל ותוקף בזירה השיפוטית, שכן בית־המשפט התקשה להבין את ההיגיון המונח ביסודו. סיפורה של אבו ליבדה נתפס בנסיבות אלה כמשולל היגיון; גרסתה של כוכבה אדרי הוכרזה ככוזבת; והסברה של פאטמה בשיר נדחה כבלתי־סביר בעליל. יתר על־כן, במקום "הקול הנשי" שנדחה, בחר בית־המשפט להבנות את דמותן של נשים אלה במונחים של אוטונומיה ושליטה. הוא הכריז עליהן כנשים שבחרו, החליטו ופעלו מתוך רצון חופשי. גם אם ויהה בית־המשפט באופן פורמלי את הזירה הגברית שבה פעלו אבו ליבדה, אדרי ובשיר, זיהוי זה נותר נטול משמעות של ממש בניתוח הסופי, שייחס עצמאות וכוח שווים לכל הדמויות שפעלו בזירה זו – נשים וגברים כאחד – מבחינת שליטתם והשפעתם על האירועים העבריניים שהתרחשו. השוואת כותה של האשה העבריינית לכותם של הגברים סביבה, כמו גם דחיקתו של "הקול הנשי" מן הסיפור הרשמי של פסק־הדין, הביאו בנסיבות אלה לידי ניתוח שיפוטי נטול כל פרספקטיבה מגדרית של מעשה העבירה ושל מי שביצעה אותו. המבנים התברתיים הפטריארכליים שלהן הוכפפו נשים אלה בפועל ואשר השפיעו על התנהגותן הפלילית נעלמו מן הניתוח הזה, ומעשה האלימות הנשי נותק מן ההקשר הספציפי שעל רקעו היה צריך להבינו. לדברים הללו היתה השפעה ברורה על אופן ענישתן. משהובנתה התנהגותן הפלילית במונחים של בחירה ושליטה, היה מוצדק למצות עימן את הדין ולהשית עליהן עונשים חמורים ומרתיעים. עונשה של סונא אבו ליבדה הוחמר על־ידי ערכאת הערעור, והיא נשלחה לרצות שתים־עשרה שנות מאסר. כוכבה אדרי נשלחה לשנה למעון סגור לנערות עבריניות בגין מעורבות פעוטה במעשה עבירה שספק אם הצדיקה כלל הגשת כתב־אישום כנגדה,[47] ופאטמה בשיר קיבלה את העונש החמור מכל האפשרי בנסיבות העניין – ארבעה מאסרי־עולם.

47 תהייה מן הסוג הזה השמיע השופט לוין עצמו בפתח פסק־דינו, באשר קבע: "אין ספק כי אפילו מעורבת המערערת בביצוע שוד, כשותפה למעשה, הרי שחלקה היה מזערי ביותר. קשה להימנע מההרהור, עד כמה היה טעם להעמידה לדין – במיוחד שקטינה היא." ראו: עניין אדרי – עליון, לעיל הערה 18, בע' 311. הרהורים אלה אינם מונעים עם זאת

עם זאת, לצד הדברים הללו חשוב לזכור כי את התנהגותן העבריינית של שלוש הנשים ניתן לנתח לא רק במונחים של הכפפה וקורבנות. ניתן לזהות בהתנהגות זו גם יסודות של בחירה ורצון, שהרי כולן עשו בפועל מעשים קשים של אלימות, ולא היו רק קורבנות לעבריינות של אחרים. בחירותיהן האלימות נולדו אומנם, לטעמי, על רקע מציאות של דיכוי, אולם כדי להציל עצמן ממציאות זו ולא ליפול לה קורבן באופן מוחלט, הן בחרו בדפוס פעולה אקטיבי. סונא אבו ליבדה החליטה איפוא לעשות מעשה שהיה יכול אולי למנוע את הדרתו החברתית של בנה; כוכבה אדרי העדיפה לשבת במכונית לצידו של חברה העבריין גם כאשר עסק בביצוע פשע, ובלבד שלא תצטרך לשוטט לבדה בלילה במקום יישוב לא־מוכר; ופאטמה בשיר נחלצה לסייע באופן פעיל לדודה ואבית במזימתם הרצחנית על־מנת שתוכל למנוע פגיעה דומה בה עצמה. המדובר אם־כן בחיבור מורכב בין נסיבות של שליטה והכפפה, מחד גיסא, לבין יסודות של בחירה ורצון, מאידך גיסא, שלא קיבל שום ביטוי בפסקי־הדין שעסקו בהתנהגותן הפלילית. פסקי־הדין הללו ניתחו כאמור את התנהגותן העבריינית במונחים מוחלטים של שליטה ואוטונומיה, בעוד שבפועל נראה כי לא היה אפשר להבין כראוי התנהגות זו ללא האות אותם יסודות של הכפפה ושליטה מגדרית שהשפיעו על גיבושם של ההחלטה והרצון שעמדו מאחורי המעשה הפלילי והשפיעו על ביצועו.

חלק ב: נשים אלימות – תרחבת מעגל הדיון

עד כמה המסקנות הנגזרות מניתוח פסקי־הדין בעניינן של סונא אבו ליבדה, פאטמה בשיר וכוכבה אדרי מתיישבות עם פסקי־דין אחרים בעניינן של נשים אלימות בהקשר הישראלי? האם ניתן למקם מסקנות אלה בהקשר רחב יותר, ומה ידוע לנו באופן כללי על פסיקת בתי־המשפט העוסקת בנשים שביצעו עבירות חמורות של אלימות? בחינה של מחקרים קיימים בנושא מגלה כי סוגיית יחסה של מערכת המשפט הישראלית לנשים אלימות לא נחקרה כמעט. למעט מחקרה של עורדה שטיינברג באמצע שנות התשעים, שעסק בנערות עבריניות,[48] ומחקרן של בוגוש ודון יחיא, שעסק בהיבטים שונים של הפליית נשים בבתי־משפט בישראל ופורסם לפני כשנה,[49] לא קיימת כל התייחסות מחקרית עדכנית ספציפית הבוחנת את יחסה של מערכת המשפט הישראלית כלפי נשים אלימות. הדיון הממוקד בפסקי־הדין בעניינן של נשים כסונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר מהווה איפוא ניסיון ראשון כמעט בהקשר הישראלי לעורר שאלות ביקורתיות בנוגע למפגש שלהן עם מערכת המשפט, וככזה, יש להתייחס בזהירות מרובה למסקנות העולות ממנו.

את השופט לוין, לאחר שהוא מאשר את הרשעתה של אדרי, מלשלוח אותה לשנה תמימה למעון סגור לנערות עבריניות.

48 ע' שטיינברג נערות עבריניות בישראל – דפוסי עבירות ודפוסי ענישה (חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", האוניברסיטה העברית בירושלים, 1995).

49 ר' בוגוש, ר' דון יחיא מגדר ומשפט – אפליית נשים בבתי המשפט בישראל (1999).

עם זאת נראה שגם מן המחקרים המעטים הקיימים בעניינן של נשים עברייניות ניתן להתחיל לגזור נתונים היכולים לתמוך, ולו באופן חלקי, במסקנה שהקשיים שהדיון השיפוטי בעניינן של אבו ליבדה, אדרי ובשיר מעורר אינם מקריים, אלא מאפיינים גם פסקי־דין נוספים בעניינן של נשים אלימות. כך, למשל, מחקרן של בוגוש ודון יחיא מסייע לנו לאתר פסיקה נוספת העוסקת בנשים עברייניות אלימות. מחקר זה בחן, בין היתר, את כל התיקים הפליליים העוסקים בעבירות אלימות חמורות כלפי חיי אדם וכלפי גופו של אדם, ובעבירות מין,[50] שנידונו והוכרעו בבתי־משפט השלום ובבתי־המשפט המחוזיים בשנים 1988 ו־1993, וכן את כל פסקי־הדין של בית־המשפט העליון שעסקו בעבירות אלה בטווח השנים הללו, דהיינו, בין 1988 ל־1993.[51] מתוך כלל פסקי־הדין הללו, רק מיעוטם עסק בעניינן של נשים נאשמות. כך, למשל, מתוך קבוצת המדגם של שמונה מאות שישים ושמונה נאשמים בבתי־המשפט המחוזיים ובבתי־משפט השלום, רק עשרים ושמונה היו נשים, כלומר, כ־3%. בבית־המשפט העליון היה שיעור הנשים האלימות דומה, כאשר מתוך חמש מאות שישים וארבע נאשמים שעניינם נידון לפני בית־המשפט בתקופה הנידונה, היו רק תשע־עשרה נשים. מיעוט זה של נשים בקרב נאשמים בעבירות פליליות בכלל ובעבירות חמורות בפרט אינו נתון מפתיע או חדש, והוא מתיישב עם מחקרים ונתונים סטטיסטיים קיימים בארץ ובעולם המזהים כבר במשך שנים פערים משמעותיים בשיעורי הפשיעה בין נשים לגברים, במיוחד בעבירות אלימות.[52] למרות זאת, כאשר אנו מאתרים מבין פסקי־הדין הללו את פסקי־הדין של בית־המשפט העליון,[53] ונדרשים לתוכנם, מתברר שכאשר בית־המשפט העליון נדרש לשיקולים הנוגעים בעניינן של נשים אלה, הוא מחיל עליהן גישה עיוורת־מין, המתעלמת מן

50 שם, בע' 43–107.

51 שם, בע' 108–158.

52 דו"ח הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מן השנים 1985 ועד 1998 מגלה, למשל, כי בשנת 1985 עמד מספר הגברים שביצעו עבירות פליליות רציניות בישראל על 34,035, ומספר הנשים על 3,793. בשנת 1995 היו הנתונים והים כמעט: 38,366 גברים לעומת 3,353 נשים. פערים דומים בשיעורי הפשיעה באים לידי ביטוי גם בסטטיסטיקות אמריקאיות. כך, למשל, בשנת 1989 ביצעו נשים רק 11.3% מן הפשעים האלימים בארצות־הברית, ורק 26.9% מעבירות הרכוש. ראו: T.J. Durant "The Changing Complexion of Female Crimes: A Sex and Race Comparison, 1960–1990" *Female Criminality – The State of the Art* (New York & London, C.C. Culliver ed., 1993) 43, 46.

53 מחקרן של בוגוש ודון יחיא כולל פרטים מוהים רק ביחס לפסיקת בית־המשפט העליון שעסקה בנשים שביצעו עבירות חמורות נגד גופו או חייו של אדם, באופן שמאפשר לאתר את פסקי־הדין הללו. לעומת זאת, פסיקת בית־המשפט המחוזי והשלום שנזכרת במחקרן מאופיינת רק בנתונים כלליים, ולפיכך אינה ניתנת לאיתור. בנסיבות אלה, מאמר זה מתייחס רק לפסקי־הדין של בית־המשפט העליון שאותרו בהתבסס על הנתונים המצויים בספרן של בוגוש ודון יחיא, בפרק העוסק בפסיקת בית־המשפט העליון. ראו בוגוש ודון יחיא, לעיל הערה 49, בע' 108–156.

ההבדלים הברורים בין גברים לנשים ככל שאלה באים לידי ביטוי בהיקפה של התנהגותם העבריינית האלימה. כך, למשל, מבין תשע־עשרה הנאשמות שעניינן נידון בערעור בבית־המשפט העליון בתקופה של חמש שנים, החליט בית־המשפט בשישה מקרים לקבל את ערעור התביעה ולהחמיר בעונש, תוך שהוא מצביע על שכיחותם של מעשי העבירה שבוצעו ועל הצורך שבהרתעת הציבור מפני ביצועם.[54] לגבי מי שדקרה אחר במהלך קטטה בינו לבין ידיד שלה אמר בית־המשפט כי "על מעשים כאלה, שזה מכבר הדלו להיות תופעות חריגות בחברתנו, יש לגזור עונשים שיש בהם משום הרתעת הרבים", והכפיל את העונש המקורי שנגזר עליה והעמידו על שמונה־עשר חודשי מאסר.[55] לגבי מי שהורשעה בגרימת חבלה לבתה ונידונה לעונש מאסר של עשרים חודשי מאסר, תשעה מהם לריצוי בפועל, קבע בית־המשפט כי "העונש שהוטל על המשיבה אינו משקף את המדיניות ההרתעתית הראויה הן כלפי המשיבה והן כלפי הורים אחרים שנכשלים בהתעללות בילדיהם", והעמיד את עונשה על שמונה־עשר חודשי מאסר לריצוי בפועל.[56] באופן דומה קבע בית־המשפט לגבי ניסיון של נערה ערבייה לדקור חייל כי "דקירות בחיילים ובאזרחים הפכו מכת מדינה שיש להילחם בה לרבות בענישה מרתיעה", ולפיכך גזר עליה שלוש שנות מאסר לריצוי בפועל במקום המישה־עשר חודשי מאסר שגזר עליה בית־משפט קמא.[57] האמירות הללו, השזורות כחוט השני בכל ששת פסקי־הדין שבהם מצא בית־המשפט לנכון להחמיר בעונשן של נשים שביצעו עבירות של אלימות, מעידות שבית־המשפט בחר למקם את מעשה העבירה הנשי בהקשר עברייני כללי, ולבחון את שכיחותה של העבירה הפלילית ללא הבחנה בין דפוסי התנהגות עבריינית של גברים ושל נשים. דהיינו, במקום לבחון את מידת הלגיטימיות והרלוונטיות של שיקולים הנוגעים בשכיחות העבירה ולצורך שבהרתעה מפני ביצועה על־סמך נתונים ספציפיים הנוגעים בהיקפה בפועל של הפעילות העבריינית האלימה הנשית, בחן בית־המשפט שיקולים אלה על־סמך ניתוח רחב ונטול כל מאפיינים מגדריים של ממדי הפשיעה בישראל. מכיוון שכך, השתנתה התמונה ביחס לשכיחות העבירה, ושיקולים של הרתעה נעשו יסוד רלוונטי גם ביחס לעניינן של הנשים המועטות שנקטו בדפוס פעולה עברייני אלים. שהרי אם נשים אלה הן חלק מקבוצה הומוגנית רחבה יותר של נאשמים, יש הצדקה וטעם בגזרת עונשן על בסיס שיקולים המתבססים על ניתוח דפוסי העבריינות של הקבוצה כולה. התוצאה היא איפוא כי לפחות בכל הנוגע באלה מבין הנשים האלימות שבית־המשפט העליון מצא לנכון להחמיר בעונשן, אנו עדים לגיבושה של מדיניות ענישה המרדדת ומעלימה

---

54 באחד־עשר ערעורים נוספים נדחה הערעור, וההרשעה וכן גזר־הדין נותרו על כנם, ובשני הערעורים האחרונים התקבל ערעור ההגנה והעונש הומתק, שם, בע' 121–123.

55 ע"פ 837/91 מ"י נ' דינה בת אברהם חזן, תק־על 91(2) 2488, בפסק־דינו של השופט מצא (להלן: ענין חזן).

56 ע"פ 3098/90 מ"י נ' פלונית, תק־על 90(3) 32, בפסקה 5 לפסק־דינו של השופט בן־יאיר.

57 ע"פ 707/92 מ"י נ' פלונית, תק־על 92(2) 148, בפסק־דינו של השופט ברק (להלן: ענין פלונית).

מאפיינים מגדריים של מבצעות העבירה, ועושה שימוש בהנחות סמויות של דומות על־מנת להצדיק ההמרה ניכרת בעונשן של הנשים הללו לעומת העונש שנגזר עליהן בבית־המשפט המחוזי.[58]

היבט בעייתי נוסף של גישה א־מגדרית זו מתברר גם כאשר אנו מנסים לדלות מפסקי־הדין את הנסיבות האופפות את התנהגותן האלימה של הנאשמות השונות. רוב פסקי־הדין שבהם בחר בית־המשפט להחמיר בעונשן של הנאשמות הללו בין השנים 1988–1993 מציגים נסיבות אלה בקיצור נמרץ, עד כי לא ניתן לעיתים להבין כלל מפסק־הדין את הרקע וההיגיון לביצוע העבירה כפי שהציגה אותם הנאשמת. כך, למשל, ביחס לנאשמת ערבייה, נערה בת פחות משבע־עשרה שנה, שניסתה לדקור חייל, הודתה באשמה והביעה חרטה על מעשיה, בית־המשפט מסביר כי "המניע להתנהגותה הוא פגיעה של שירותי הביטחון באחיה, וכן הטרדת משפחתה על ידי מתנכלים".[59] אמירות כלליות אלה אינן זוכות עם זאת בפירוט נוסף, ובית־המשפט אינו מבדר ומבהיר כיצד נפגעו והוטרדו נאשמת זו ובני־משפחתה, ומה הגיע את הנאשמת לרצות לנקום בנציג כלשהו של כוחות הביטחון הישראליים. באופן דומה, ביחס למי שדקרה אחר במהלך תגרה ביבו לבין אחד ששמו אדרי, סותר סמים שהונה את הנדקר, אין בית־המשפט מוסיף כל פרט על טיב יחסיה של הנאשמת עם אותו אדרי ועל המניע להיחלצותה לסייע לו בתקיפת הנדקר.[60]

58 מחקרן של בוגוש ודון יחיא עסק גם בהשוואה בין גזרי־הדין שנגזרו על נשים אלה לבין גזרי־דין שנגזרו על גברים בגין מעשים פליליים דומים. השוואה זו העלתה כי תקופת המאסר הממוצעת שנגזרה בסופו של דבר על הנשים האלימות שעניינן נידון בבית־המשפט העליון היתה קצרה מזו שנגזרה על גברים. תקופת המאסר הממוצעת שנגזרה על נשים שהורשעו בעבירות כלפי חיי אדם עמדה על מאה שישים ושבעה חודשים, ואילו זו שנגזרה על גברים עמדה על מאה תשעים ושבעה חודשים. בגין עבירות כלפי גופו של אדם נידונו נשים לחמישה חודשי מאסר בממוצע פחות מאשר גברים. ראו בוגוש ודון יחיא, לעיל הערה 49, בע' 124. עם זאת, בבתי־המשפט המחוזי והשלום מצאו בוגוש ודון יחיא פערים גדולים יותר בשיעורי הענישה בין נשים לגברים. התמונה הכוללת העולה איפוא ממחקר זה היא מגמה עונשית של החמרה עם נשים אלימות בבית־המשפט העליון, תוך שימוש בשיקולים כלליים של הרתעה המתעלמים כאמור, לפחות ברמה המוצהרת, מן הפערים בהיקף הפעילות העבריינית האלימה בין נשים לגברים. זאת ועוד, בוגוש ודון יחיא טוענות אומנם כי ניתן אולי להסביר את פערי הענישה בין נשים לבין גברים במספרן המועט של הנשים המבצעות עבירות כאלה, אולם הסברן זה נמנע מלייחס משמעות לעובדת צמצומם של פערי הענישה בבית־המשפט העליון ולרטוריקה עיוורת־המין שצמצום זה נסמך עליה. בנסיבות אלה ניתן איפוא לטעון שאם אכן השפיעו הבדלים בהיקף העבריינות הנשית והגברית באופן גלוי או סמוי על גזרי־הדין בבתי־המשפט הנמוכים, הרי פסיקת בית־המשפט העליון, שהתערבה בפסקי־הדין הללו בהסתמך על רטוריקה של דומות, משקפת את דחייתם, ולו באופן חלקי, של שיקולי השונות הללו.

59 ענין פלונית, לעיל הערה 57, בע' 148.

60 ענין חזן, לעיל הערה 55, בע' 2488.

nevo.co.il

מכיוון שגרסתן של הנאשמות הללו לגבי האירועים שהתרחשו נעדרת כמעט לחלוטין מגוף פסק־הדין, נעשית מלאכת הענישה קצרה ופשוטה יותר. מול שיקולים הקשורים לחומרת המעשה ולצורך בהרתעה, אין בית־המשפט מפרט שום נימוק לקולא, והתוצאה היא החמרה ניכרת בעונשן של הנאשמות.[61]

מגמה דומה של התעלמות מגרסתה של הנאשמת בשלב הענישה ניתן לזהות גם בפסקי־דין החושפים מסכת עובדתית רחבה יותר ביחס לדקע לביצוע העבירה ולמאפיינים של מי שביצעה אותה. כך, למשל, בשלושה פסקי־דין נוספים מבין שש פסקי־הדין של בית־המשפט העליון שבהם הוחמר עונשן של נשים שביצעו עבירות אלימות, זכה ההסבר שמסרה הנאשמת ביחס למעשה האלימות שביצעה בפירוט מסוים, באופן שהיה יכול להצביע על קשר אפשרי בין נסיבות חיים קשות, הנובעות גם מהיותה אשה, לבין התנהגותה האלימה. שלוש הנאשמות הללו היו ערביות שביצעו עבירות המסווגות על־פי נסיבותיהן כעבירות לאומניות, עם זאת היה אפשר להסיק כי המוסיווציה והרקע לביצוען של עבירות אלה היו נטועים יותר בנסיבות חיים וקשיים בעלי אופי מגדרי ופתות במשנה לאומנית מובהקת. כך, למשל, נורימאן בת מחמוד שמסנה, שנעצרה לאחר שניסתה לדקור חייל, הסבירה כי "לא רצתה לפגוע באיש וכל מטרתה לא הייתה אלא להיעצר וזאת בשל בעיותיה האישיות ויחסיה המתוחים עם משפחתה".[62] ביחס לאנעם בת מחמוד אלחדור, שנעצרה לאחר שהצליחה לדקור באופן שטחי שוטר של משמר־הגבול, התברר כי "המשיבה נישאה בגיל צעיר (15.5) לבעל אלכוהוליסט. לאחר לידת בתם התגרשה המערערת מבעלה ובתה נלקחה ממנה ומאז דצמבר 1990 לא ראתה המשיבה את בתה. הוריה ואחותה של המשיבה מתערבים בחייה. כל אלה יצרו אצל המשיבה רגשי כעס ותסכול, והביאו אותה לעתים על סף התמוטטות עצבים".[63] באופן דומה אנו למדים כי קטינה ערבייה שירתה למוות בבחור־ישיבה בירושלים עשתה זאת "כדי לרצות את משפחתה ולזכות באהדת בעלה",[64] שבן, כך נקבע, "היא ראתה צורך להתחרות על ההערצה והכבוד שרחש בעלה לאשה אחרת עקב פעולתה הלאומית האנטי־ישראלית של אותה אשה. היא חששה שתיעזב על ידי בעלה שהוא האדם היחידי הקרוב לה והיא חשה שהיא נדחית מכל לאום וחברה".[65] כמו־כן מתברר כי לאור הדברים הללו, בעת אירוע

61 על הקטינה שניסתה לדקור חייל מתוך נקמה השית בית־המשפט עונש מאסר של שלוש שנים לריצוי בפועל, במקום חמישה־עשר חודשים שגזר עליה בית־המשפט המחוזי, ראו עניין פלונית, לעיל הערה 57. על רינה חזן, שרקרה אחר במהלך קטטה בינו לבין אחד ששמו אדרי, השית בית־המשפט עונש כפול מזה שגזר עליה בית־המשפט המחוזי, כך שבמקום תשעה חודשים לריצוי בפועל, נידונה נאשמת זו לשמונה־עשר חודשי מאסר. שם, שם.

62 ע"פ 5845/91 מ"י נ' נורימאן בת מחמוד שמסנה, תק־על 92(2) 146, בפסק־דינו של השופט ברק (להלן: עניין שמסנה).

63 ע"פ 5846/91 מ"י נ' אנעם בת מחמוד אלחדור, תק־על 92(2) 195, בפסק־דינו של השופט ברק (להלן: עניין אלחדור).

64 ע"פ 510/89 פלונית נ' מ"י, פ"ד מה(3) 167, 175.

65 שם, בע' 174.

הירי "התרוצצו בקרבה גם מחשבות התאבדות".[66] התמונה העולה מפסקי־הדין הללו מורכבת איפוא, ומצביעה, לפחות באופן חלקי, על מאפיינים מגדריים מיוחדים של הפעילות העבריינית האלימה הנשית. תמונה זו היתה יכולה לעורר ספק נוסף ביחס לצדק ולתוקף שבשימוש בגימוקים כלליים של הרתעה, שאינם מבחינים בין נשים לבין גברים, כבסיס להחלת אמות־מידה עונשיות מחמירות על נשים אלה. ספק כזה אינו מתעורר, עם זאת, שכן גם כאשר הנסיבות המגדריות האופפות את ביצוע העבירה זוכות בתיעוד, ולו חלקי, בפסק־הדין, אין בית־המשפט מייחס להן בסופו של דבר משמעות של ממש בשלב הענישה. הצגתן של נסיבות אלה נעשית בקיצור נמרץ, ולאחר־מכן הן נדחות כבלתי־רלוונטיות או בלתי־סבירות. ביחס למי שטענה שביצעה את העבירה כדי שתוכל להיאסר ולברוח מן הבית נאמר, למשל, כי "מבינים אנו לבעיותיה האישיות של המשיבה אך התנהגותה הפלילית אינה הדרך הראויה להתמודד עמן".[67] ביחס למי שדקרה שוטר על רקע של רגשי כעס ותסכול כלפי בני משפחתה נאמר כי "מבינים אנו לליבה של המשיבה ולתסכולה, אך תסכול זה אין להוציא על חיילים הממלאים את תפקידם".[68] גישה דומה מוחלת על מי שביקשה להרשים את בעלה באמצעות פגיעה בבחור־ישיבה. התוצאה בכל המקרים היא החמרה ניכרת בעונשן של הנאשמות, שהרי משנשללה האפשרות לזהות כל הסבר סביר או רלוונטי שהיה יכול להצדיק את מעשה האלימות שבוצע, או לפחות להפחית מחומרתו, חייבו אמות־המידה העונשיות המקובלות למצות את הדין עם הנאשמות.

יוצא־דופן לכאורה הוא פסק־הדין האחרון מבין ששת פסקי־הדין הללו שבהם החמיר בית־המשפט בעונשן של הנשים האלימות שעניינן הובא לפניו בדרך של ערעור. כאן לא רק שהודגשו מאפיינים נשיים בדמותה של האשה העבריינית, אלא שמאפיינים אלה הוכרו גם כרלוונטיים לצורך הערכת עונשה. דא עקא, ההכרה במאפיינים אלה שימשה בסופו של דבר נגד הנאשמת וכצידוק להחמרה בעונשה. המדובר במי שהורשעה בגרימת חבלה חמורה לבתה.[69] על הרקע לביצוע העבירה ניתן ללמוד בפירוט יחסי מפסק־הדין, המתאר היסטוריה של הזנחה שחוותה הנאשמת כילדה, וכן נישואים כושלים בגיל צעיר לשתיין חסר מקצוע, שהובילו להולדת כמה ילדים, שהוזנחו בתורם על־ידי בני־הזוג, ובסופו של דבר הוצאו מחזקתם. נאשמת זו, חשוב לציין, הביעה במהלך המשפט נכונות למטר לאימוץ את הילדה שהיכתה, וכן את אחיה הצעיר ותינוק נוסף שהיה צפוי להיוולד לה במהלך ריצוי עונשה. למרות זאת מצא בית־המשפט העליון לנכון להכפיל את עונשה, כאשר לצד אזכורם של שיקולי ההרתעה, ציין בית־המשפט כי ההחמרה בעונש מוצדקת גם לנוכח העובדה שבכלא תוכל נאשמת זו לקבל "טיפול נפשי מתאים".[70] כשלונה של הנאשמת בתפקידה כאם ורצונו של בית־המשפט לסייע בתיקון יכולתה האימהית שימשו

66 שם, שם.

67 עניין שמסנה, לעיל הערה 62, בע' 146.

68 עניין אלחדור, לעיל הערה 63, בע' 195.

69 ע"פ 3698/90 מ"י נ' פלונית, לעיל הערה 56.

70 שם, בפסקה 6 לפסק־דינו של השופט בן־יאיר.

איפוא נימוק נוסף להשמתה במאסר לתקופה ארוכה יותר, אף־על־פי שכפי שציין בית־המשפט עצמו, "המשיבה כבר הכירה בכישלונה כאם בכך שהביעה נכונות לנקיטת הליכי אימוץ". בפסק־הדין היחיד שבו נתפסו הנסיבות המגדריות של העבירה ושל מי שביצעה אותה כיסוד רלוונטי בשיקולי ענישתה של הנאשמת, נעשה בסופו של דבר שימוש בנסיבות אלה נגדה, ולא להיפך.

מן האמור לעיל עולה איפוא שכאשר אנו נדרשים לכמה פסקי־דין נוספים של בית־המשפט העליון בעניינן של נשים אלימות, אנו מזהים, לצד דילמות דומות לאלה שעלו מניתוח פסקי־הדין בענייננן של אבו ליבדה, אדרי ובשיר, גם דילמות חדשות, הנובעות עם זאת, כך ניתן לטעון, מקשיים דומים המאפיינים את יחסו של השיח השיפוטי כלפי מעשים של אלימות נשית. העלמת "הקול" או ההקשר הנשי והחלת הנחות סמויות של דומות בין נשים לגברים, מחד גיסא, או הכרה בהקשר הנשי מתוך פרספקטיבה סטריאוטיפית שפעלה לרעתן של הנשים, מאידך גיסא, הניבו תוצאה משפטית שלא אפשרה לעשות צדק עמן. קשיים אלה יכלו לבוא על תיקונם אילו היה ההקשר הנשי זוכה להיות חלק מהותי, ולא שולי, מפסקי־הדין הללו, ואילו היו בידי בתי־המשפט השונים שדנו בענייניהן של הנשים הללו כלים הולמים להעריך את מהותו של ההקשר הזה ולהבחין בין שיקולים רלוונטיים ובלתי־רלוונטיים בכל הנוגע בענישתן. כדי להשיג מטרה זו, נראה עם זאת כי נדרשת פרספקטיבה קרימינולוגית רחבה יותר ביחס לאלימות נשית, גורמיה ומאפייניה, שתוכל להאיר ולהבהיר את התמונה העבריינית הנשית שעלתה עד כה מן הפסיקה הישראלית שנידונה לעיל.

חלק ג: נשים אלימות – פרספקטיבה קרימינולוגית

באופן מסורתי, גילתה התיאוריה הקרימינולוגית עניין מועט בעבריינות נשית. הסיבה המרכזית לכך היתה שיעורן הנמוך של נשים בקרב האוכלוסייה העבריינית כולה, נתון שמאפיין כאמור עבריינות נשית גם כיום. קרימינולוגים כלומברוזו (Lombroso) ופררו (Ferraro), שנדרשו לסוגיית האשה העבריינית כבר באמצע המאה התשע־עשרה,[71] עשו זאת על בסיס הנחות־מוצא שהסבירו התנהגות עבריינית של נשים על בסיס דטרמיניזם ביולוגי, דהיינו, על בסיס מאפיינים פיסיים, מורשים מלידה בחלקם, המבחינים בין עבריניות ללא־עבריניות. הטענה הבסיסית היתה כי נשים אינן מתאימות באופן ביולוגי להתנהגות פלילית, שכן הן פסיביות ומפותחות פחות מגברים מעצם טבען. מכיוון שכך, אין בהן יוזמה ותעוזה לעבור על החוק. מספרן המועט של נשים בקרב האוכלוסייה העבריינית היווה הוכחה ניצחת להנחה זו, ולהנחה נוספת שנגזרה ממנה, שלפיה אלה מבין הנשים הנוקטות בדפוס פעולה עברייני סובלות מפתולוגיה ביולוגית כלשהי, המהווה סטייה מן הנורמה ונובעת מהיותן נשים חולות או לא־נורמליות בהשוואה לנשים רגילות אחרות. דטרמיניזם ביולוגי כהסבר לעבריינות נשית שימש בסיס גם לתיאוריות

71 C. Lombroso & W. Ferrero *The Female Offender* (New York, 1894).

קרימינולוגיות שנכתבו במהלך המאה העשרים. פולק (Pollak), למשל, שכתב את חיבורו על נשים עברייניות בשנת 1950, טען כי נשים מבצעות בפועל שיעור דומה של עבירות לזה של גברים, אלא שהתנהגותן זו לא נחשפה ברובה.[72] באופן ספציפי טען שתכונות ייחודיות הטבועות בנשים, כגון עדמומיות ורמיית, מכשירות אותן לא רק להתנהגות פלילית, אלא גם להסוואתה. תכונות טבועות אלה, טען פולק, קשורות למבנה ולבעיות הפיסיולוגיות של נשים, כלומר, למחזור חייה הביולוגיים של האשה, שבו היא נדרשת להסתיר תופעות גופניות כגון מחזור, היריון, בלות וכדומה. התוצאה היא איפוא, לפי פולק, שלפשעי נשים יש אופי חבוי, דהיינו, שיעורי עבריינותן כפי שהם מדווחים בסטטיסטיקה הפלילית הרשמית אינם אמיתיים, והם משתווים בפועל לאלה של הגברים. פולק טען עוד כי מה שמסתיר את שיעורי עבריינותן של נשים הוא היחס המקל שרשויות אכיפת החוק מגלות כלפיהן: הן מתעלמות ממעשיהן העבריניים של נשים המתגלים להן ובוחרות לא להעמידן לדין.[73] אף־על־פי שבניגוד ללומברוזו ופררו, התייחס פולק להיקף העבריניות הנשית בחשוואה לזו הגברית במונחים של דומות, ולא של שונות, כולם הסבירו תופעות של עבריינות נשית במונחים ביולוגיים מוחלטים, באופן שאינו מבחין בין מין לבין מגדר ואינו מותיר מקום לבחינה של גורמים והשפעות חברתיים. הדגש הושם בפרט ובעבריינות היחיד, מבלי לבחון את הנושא של פשיעת נשים במסגרת רחבה, ומבלי לעמוד על הקשר בין גורמים חברתיים, היסטוריים וכלכליים לבין התנהגות עבריינית נשית. זאת ועוד, ההתמקדות בהיבט הביולוגי כהסבר המרכזי לעבריינות נשים שללה מראש את האפשרות לראות בעבריינות נשים פעולה רציונלית, שכן משמעות הפעולה מנקודת־ראותה של האשה, כמו גם מבחינתם של הסובבים, לא נבחנה כלל. למעשה, לפי גישת הדטרמיניזם הביולוגי, היתה הפעולה העבריינית נטולת משמעות, שהרי היא נתפסה כתוצר של דחפים ואינסטינקטים המצויים מתוץ לתודעתו ולהכרתו של העבריין. יתר על־כן, גישות אלה התייחסו למין הנשי במונחים הומוגניים אוניוורסליים, החלים על תרבויות ומרחבים גיאוגרפיים, בעוד מאפייניים אישיים, כגון מעמד, מוצא, רקע תרבותי, גיל או כוח נעלמים מן הניתוח הזה כליל. נוסף על כך, התייחסו כל הגישות הללו לפעילות עבריינית כאל פעילות זכרית בעיקרה, והעבריינות הנשית נבחנה וקוטלגה מתוך אמת־מידה זו ובהתחשב בה.

דטרמיניזם ביולוגי, חשוב לציין, היה הסבר נפוץ לתופעת העבריניות של שני המינים במאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים; אולם ביחס לנערים, החלה גישה זו לפנות את מקומה בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים לתיאוריות סוציולוגיות שהסיטו את ההסבר לפשיעה מגורמי אישיות להתמקדות בגורמי חברה, כלכלה ומעמד.

---

72 O. Pollak *The Criminality of Women* (Philadelphia, 1950).

73 גישה זו ידועה בכינוי "הגישה האבירית", והיא זכתה בתמיכה גם במחקרים אחרים שעסקו בנשים עבריניות. לסיכום מחקרים כאלה המגלים טיפול מועדף בנשים עבריניות, ראו: F.H. Julian "Gender and Crime: Different Sex: Different treatment?" *Female Criminality – The State of the Art* (New York & London, C.C. Culliver ed., 1993) 343.

nevo.co.il

לעומת זאת, ההתייחסות התיאורטית לנערות המשיכה בתקופה זו להיות צרה ודטרמיניסטית. נשים הוצגו עדיין כיצורים מיוחדים שהתנהגותם מוסברת במונחים מדעיים פשוטים.[74] ספרם של קואי (Cowie) וסלטר (Slater) משנת 1968 הוא דוגמה בולטת לכך.[75] קואי (Cowie) טען כי ניתן להסביר את הפערים בשיעורי הפשיעה בין נשים לגברים במונחים כרומוזומיים; דהיינו, קואי ראה את ההטיה העבריינית הנמוכה של נשים כתוצר של מבנה גנטי מסוים. יתר על־כן, הוא הוסיף וטען כי האישיות הנשית, שהינה מפוחדת יותר וחסרת יוזמה יותר, שומרת בעצם על נשים מפני התנהגות עבריינית. גם במחקרים מן המאה העשרים נמצא איפוא שההסבר להבדלי הפשיעה בין נשים לבין גברים מושתת על השונות הביולוגית ביניהם.

על רקע הדברים הללו ניתן לזהות התפתחות של גישות המכונות מודרניות־תפקידיות, שניסו להסיט את הדיון בעבריינות נשים לכיוון סוציולוגי יותר ולהסביר את עבריינות האשה על בסיס גורמים חברתיים ותרבותיים.[76] גם תיאורטיקאים אלה טענו לקיומם של הבדלים בעבריינות בין המינים, אך הסבירו את היווצרותם בתהליכי חברות מובחנים ובתפקיד האשה בחברה. באופן ספציפי, חלק מן הכותבים טענו בהקשר זה כי בתהליך התברות של נערות קיימת הבלטה והכוונה לצייתנות, סבילות, המעטה בתוקפנות, הימנעות מפשיעה, ולמעשה פיקוח וחברות לקונפורמיות. עם זאת, למרות הניסיון לספק הסבר חלופי להסברים הביולוגיים ולהחליפם, ניתן לטעון שקיימים עדיין קווים של דמיון בין גישה זו לבין הגישה הביולוגית שקדמה לה. הן גישת הדטרמיניזם הביולוגי והן הגישה המודרנית־התפקידית הצביעו בסופו של דבר על סדרה של תכונות נשיות וגבריות המשפיעות על גיבושה של התנהגות עבריינית. על־פי גישת הדטרמיניזם הביולוגי היו אלה אומנם תכונות מולדות, ואילו על־פי הגישה החלופית – תכונות נרכשות; עם זאת נמשכה ההתמקדות, כך ניתן לטעון, במבנה האישיות הנשי והגברי כמסביר של ההתנהגות העבריינית. יתר על־כן, הנחת־היסוד היתה ונשארה שהתנהגות עבריינית היא בעיקרה דפוס התנהגות גברי.

במהלך שנות השבעים, ועם התעוררותה של תנועת הנשים, ניתן לזהות כיוון תיאורטי חדש בעיסוק הקרימינולוגי בעבריינות נשים. חוקרים מסוימים החלו צופים ששחרור האשה וקידום השוויון בין המינים יביאו גם לידי עלייה בשיעורי עבריינותן של נשים. במילים אחרות, ההנחה היתה שהשוואת התפקידים החברתיים של נשים וגברים תביא גם לידי שוויון בפעילותם העבריינית, ואנו עדים לצמיחתה של דמות נשית עבריינית חדשה.[77] בעוד שהגישות הקודמות לעבריינות נשית התמקדו בשונות הנשית (הביולוגית או המובנית חברתית) בהשוואה לגברים, התמקדה גישה אחרונה זו בדומות בין נשים לגברים. עם זאת, הנחת־היסוד באשר לטיבה של ההתנהגות העבריינית לא השתנתה.

74 שטיינברג, לעיל הערה 48, בע' 21.

75 J. Cowie, V. Cowie & E. Slater *Delinquency in Girls* (London, 1968).

76 שטיינברג, לעיל הערה 48, בע' 23–26.

77 F. Adler & H.M. Adler *Sisters in Crime: The Rise of the New Female Criminal* (New York, 1975).

אלה כאלה הניחו כאמור שמדובר בהתנהגות גברית במהותה. מכיוון שכך, ההנחה היתה שכל עוד שמרו נשים על דיוקן אישיותי־חברתי שונה, הן נמנעו מפשיעה. לעומת זאת, כאשר נתפסו הנשים כנעשות דומות לגברים, גלוותה לכך גם הנחה אוטומטית באשר לאימוץ דפוס עברייני גברי. שאלות הנוגעות בהיגיון ובמשמעות של עבריינות נשים מתוך פרספקטיבה נשית, ולא גברית, נותרו איפוא גם בשלב זה מחוץ לדיון הקרימינולוגי.

חלק ד: נשים אלימות – פרספקטיבה פמיניסטית

על רקע הדברים הללו, החלו מתפתחות בעשורים האחרונים גישות פמיניסטיות ביקורתיות שניסו לחשוף את מגבלותיהן של התיאוריות הקרימינולוגיות הקיימות בכל הנוגע באופן שבו הן מתמודדות עם עבריינות נשית, ולהצביע על כיוונים חדשים של מחקר ותיאוריה שיש ביכולתם לשפוך אור על דפוסי עבריינות של נשים. באופן ספציפי, ניתן לזהות בהקשר זה שלושה אפיקים מרכזיים של ביקורת, שנוהגים לכנותם פמיניזם אמפיריסיסטי (Feminist Empericism), פמיניזם של נקודת־מבט (Standpoint Feminism) ופמיניזם פוסט־מודרני או ביקורתי (Postmodern Feminism),[78] כל אחד מכיווני ביקורת אלה, כמו גם תרומתם לדיון בעבריינות נשים, טעון דיון נפרד.

1. פמיניזם אמפיריסיסטי

אפיק הביקורת הפמיניסטי הראשון שהתפתח במענה לתיאוריות הקרימינולוגיות הכלליות שעסקו בעבריינות נשית התבסס בעיקרו על הטענה כי תיאוריות אלה לא הסתמכו על מחקרים הולמים ביחס לנשים, אלא ביססו חלק ניכר ממסקנותיהן על הנחות והשערות סטריאוטיפיות בלתי־מבוססות. יתר על־כן, הטענה היתה כי השאלות המחקריות שהנחו באופן מסורתי את המחקר הקרימינולוגי גובשו מתוך פרספקטיבה גברית בלתי־רלוונטית למציאות חייהן של נשים. התוצאה היתה שמסקנות מחקריות שהתיימרו להציג באופן אובייקטיבי כלים לניתוח התנהגות עבריינית היו גגועות למעשה בהטיה גברית מובהקת. בנסיבות אלה ניסה הפרויקט הפמיניסטי להעשיר את המחקר

78 את המונחים הללו טבעה לראשונה הפילוסופית סנדרה הרדינג כאשר ביקשה לאפיין באופן כללי את כיווני התפתחותו של השיח הפמיניסטי המחקרי. ראו: S.G. Harding *The Science Question in Feminism* (Ithaca, 1986). כותבות פמיניסטיות קרימינולוגיות שאלו מונחים אלה ועשו בהם שימוש על־מנת לאפיין ולהבהיר באופן ספציפי את תכניו ומשמעותו של השיח הפמיניסטי הקרימינולוגי העכשווי. ראו, למשל: C. Smart *Law, Crime and Sexuality: Essays in Feminism* (London, 1995) 40–46; וכן: N. Naffine "Introduction: Feminism and Modern Criminology" *Gender, Crime and Feminism* (Aldershot, N. Naffine ed., 1995) xi, xiii-xxiii.

nevo.co.il

הקרימינולוגי הקיים במחקרים ספציפיים על נשים, שנועדו להניח תשתית לפיתוח תובנות מדעיות הולמות ביחס לנשים ועבריינות.

דוגמה בולטת לגישה פמיניסטית מסוג זה ניתן למצוא, למשל, במחקריה של מדה צ'סני־לינד (Meda Chesney-Lind), שעסקו בעיקר בדפוסי פשיעה של נערות.[79] עיקר הביקורת של צ'סני־לינד על התיאוריות הקרימינולוגיות המסורתיות מופנית נגד מודל העבריינית החדשה, שהחל מתפתח במהלך שנות השבעים על בסיס ההנחה שקידום מעמדן של נשים בחברה צפוי ליצור דפוסים של דומות בין עבריינות נשים לעבריינות גברים. בפועל, טוענת צ'סני־לינד, לא חל שינוי של ממש בשיעורי עבריינותן של נשים, שנשארו נמוכים; מה שהשתנה הוא בעיקר הדימוי והתפיסה של נשים עבריניות בעיני המערכת השיפוטית, והדעה שהנשים המשוחררות מתנהגות כיום אחרת מכפי שהתנהגו בעבר. דעה זו מפעפעת אל תוך ההליך השיפוטי, ומשמשת לשופטים צידוק להחמרת עונשיהן של נשים אלה.[80] התוצאה היא איפוא פער בין רמות הפשיעה הנמוכות בפועל של נשים לבין הנחות הדומות המאפיינות את הדימוי הציבורי והשיפוטי של נשים עבריניות.

נוסף לדברים הללו טענה צ'סני־לינד שגם מאפייניה של העבריינות הנשית עצמה הינם בעלי צביון מגדרי מובהק, ולא ניתן לנתח ולהבין התנהגות זו ללא פרספקטיבה מגדרית הולמת. באופן ספציפי נטען כי לא ניתן לפתח תיאוריה פמיניסטית לניתוח עבריינות של נערות מבלי לקבץ נתונים אמפיריים משמעותיים על נסיבות חייהן של נערות אלה. לאחר שקיבצה ואספה נתונים כאלה, היתה מסקנתה כי הבעיה של אלימות נשית נעוצה בעיקרה במערכות יחסים בינאישיות ומבנים חברתיים שהינם חלק בלתי־נפרד מחברה פטריארכלית ותוצר שלה. באופן ספציפי ניסתה צ'סני־לינד להצביע על העובדה שיש קשר בין נסיבות חיים של הכפפה וקורבנות אצל נערות לבין דפוסי התנהגות אלימים ועבריניים שהן מאמצות מאוחר יותר כעבריניות. מחקרים רבים סיפקו, לדבריה, תימוכין לטענה זו. כך, למשל, מחקר מן העת האחרונה שבדק מאפיינים של נשים המרצות תקופות מאסר בבתי־כלא שונים בארצות־הברית מצא כי לחלק ניכר מהן היסטוריה של ניצול ואלימות פיסיים ומיניים. 43% מן האסירות שנבדקו דיווחו על אירוע אחד לפחות של התעללות מינית שחוו בטרם נכנסו לכלא. האחוז המקביל של אסירים גברים היה 12.2%. מחצית מן הנשים הללו דיווחו כי מי שהתעלל בהן היה בן־זוג או בן־זוג־לשעבר, וזה לעומת 3% מן הגברים.[81] גם ניתוח של אלימות נשים בפרספקטיבה

79 M. Chesney-Lind *The Female Offender: Girls, Women, and Crime* (Thousand Oaks, 1997).

80 M. Chesney-Lind "Women and Crime: The Female Offender" 12 *Signs: J. of Women in Culture & Society* (1986) 78.

81 Chesney-Lind, *supra* note 79, at pp. 153–154. ממצאים אלה, חשוב לציין, עולים בקנה אחד גם עם מחקרים אחרים שמצאו כי לנשים עבריניות, הרבה יותר מלעבריינים גברים, יש היסטוריה של ניצול מיני. נסיבות של קורבנות אצל נשים, כך נטען, יכולות לשמש בסיס לניבוי התנהגות עבריינית עתידית. לסיכום מחקרים שעסקו בסוגיה זו, ראו: R.S. Katz "Explaining Girls' and Women's Crime and Desistance

היסטורית מראה, טענה צ'סני־לינד, על קשר בין נסיבות חייהן של נשים לבין התנהגותן העבריינית, כאשר נסיבות של שוליות כלכלית, ניצול מיני ועבדות בשירותם של גברים מהוות גורמי רקע היכולים להסביר התנהגות עבריינית ואלימה של נשים גם בתקופות מוקדמות.[82] מחקריה של צ'סני־לינד הבחינו, חשוב לציין, בין נשים לבין נערות גם על בסיס גזע, וניסו להראות שככל שמעמדן בחברה שולי יותר בשל שילוב שבין מאפייני גזע ומגדר, כן יש לכך השלכות ברורות יותר על התנהגותן העבריינית, מחד גיסא, ועל התייחסותה המחמירה של מערכת המשפט, מאידך גיסא. המסקנה היתה איפוא כי פשיעת נערות ונשים חייבת להיבחן על רקע מציאות חייהן והבעיות שהן חוות. נסיבות אלה הן המכשירות את הזירה להתנהגות נשית עבריינית בשלבים מאוחרים יותר ויכולות לשפוך אור על טיבה, היקפה ומאפייניה.[83]

צ'סני־לינד ניסתה גם להפריך את טענותיהם של פולק ושל אחרים ביחס לגישה האבירית של מערכות אכיפת החוק כלפי נשים. מחקריה הראו כי לפחות בכל הנוגע בנערות שהועמדו לדין בגין עבירות מין ומוסר, ניתן להצביע על יחס מחמיר יותר מצידה של מערכת המשפט. ממצאים אלה חופפים גם מחקרים אחרים שנערכו בנושא,[84] וניתן למצוא להם תימוכין גם בהקשר הישראלי. בוגוש ודון יחיא, למשל, זיהו נטייה מחמירה יותר מצד התביעה כלפי נשים אלימות: שיעורם של ערעורי התביעה על קולת העונש עמד על שליש לגבי נשים בהשוואה ל־15% לגבי גברים. באופן דומה גילה בית־המשפט העליון נטייה מחמירה יותר כלפי נשים אלימות בכל הנוגע בקבלתם של ערעורי התביעה: שיעור קבלתם של הערעורים בבית־המשפט העליון עומד בדרך־כלל על 75%, בעוד ששיעור קבלתם של ערעורי התביעה ביחס לנשים עמד על 100%.[85] שטיינברג, שערכה

in the Context of their Victimization Experiences" 6 *Violence Against Women* 633 (2000).

82 Chesney-Lind, *ibid*, at pp. 97–98.

83 מעניין שתימוכין נוספים לממצאים אלה ניתן למצוא גם בעבודת מחקר שנעשתה לאחרונה בישראל ועסקה בניתוח סיפורי חיים של אסירות המרצות עונשי מאסר בכלא נוה־תרצה. עבודה זו מצאה כי לצד משתנים, כגון הזנחה, טראומה וגיכור, ניתן לזהות משתנה נוסף שעניינו תפיסות שמרניות באשר למעמד האשה, היכול לתרום, ולו באופן חלקי, להסבר על התפתחותה של התנהגות עבריינית נשית. המחקר בחן, בין היתר, את השפעתן של תפיסות שמרניות לגבי מעמד האשה במשפחת המוצא של האסירה על התנהגותה העבריינית המאוחרת. תפיסות אלה התבטאו, בין היתר, בפרקטיקות של אלימות נגד נשים, בחלוקה בלתי־שוויונית, על בסיס מגדר, של נטל העבודה בבית, ובהגבלת ההזדמנויות של בנות המשפחה בהשוואה לגברים באותה משפחה. התוצאה הסופית היתה כי נמצא מתאם מסוים בין התפיסות השמרניות לבין הבחירה באפיק העברייני בקרב אסירות אלה. ראו מ' לטה החפתחות עבריינות נשים בישראל – ניתוח סיפורי חיים (עבודה לשם קבלת התואר "מוסמך בעבודה סוציאלית", אוניברסיטת בר־אילן, תשי"ס).

84 לדיון במחקרים שהגיעו למסקנות דומות, ראו: Smart, *supra* note 78, at pp. 28–29.

85 בוגוש ודון יחיא, לעיל הערה 49, בע' 120.

מחקר רוחב על נערות עברייניות, מצאה, בין היתר, כי בתי־המשפט נוקטים בסנקציות המורות יותר כלפי נערות עבריניות, ראשונות ומועדות, בהשוואה לנערים עבריינים ראשונים ומועדים.[86] גם מחקרים אחרים מצאו שנשים אלימות נענשות בחומרה מיוחדת על־ידי מערכת המשפט. ההסבר שניתן לממצאים אלה היה שמערכת המשפט מעניש נשים אלימות לא רק על המעשה החמור שעשו, אלא גם על כך שחרגו מן ההתנהגות המצופה מהן כנשים.[87] במסקנה זו, חשוב לציין, תומכים גם מחקרים הטוענים לקיומו של יחס אבירי של מערכת המשפט כלפי עבריינות נשית. מחקרים אלה מסכימים שכאשר מדובר בנשים אלימות שנקטו בדפוס עברייני הנתפס באופן סטריאוטיפי כגברי, הגישה האבירית נסוגה, ומפנה את מקומה לגישות עונשיות מחמירות.[88] בנסיבות הללו נטען איפוא שחשיפת היחס השיפוטי המחמיר כלפי נשים בהקשרים מסוימים מסייעת לחשוף כיצד הנחות־יסוד מסוימות שהתיאוריה הקרימינולוגית מתבססת עליהן, כגון ההנחה לגבי היחס המיטיב הגורף שנשים זוכות בו מצד מערכת המשפט, מסייעות להסוות ולהעלים פרקטיקות של הפליה נגד נשים.[89]

טענות דומות ביחס למרכזיותו של יסוד המגדר בהבנה ובניתוח של התנהגות עבריינית של נשים וגברים כאחד עמדו גם במוקד מחקריה של פרנסס היידנסון (Heidensohn).[90] מחקריה התבססו על מודל של פיקוח חברתי (Social Control), ובאמצעותו היא ניסתה להסביר את הפערים בשיעורי הפשיעה בין נשים לבין גברים. טענתה הבסיסית היתה כי מנגנונים חברתיים מסועפים מפעילים על נשים לחץ להישאר "נורמליות", ולא לסטות לנתיב עברייני. מנגנונים אלה של פיקוח חברתי, שאינם מתקיימים, כך נטען, בעוצמה שווה לגבי גברים, היוו איפוא את כלי הניתוח המרכזי שבאמצעותו היא ניסתה לשרטט תמונה מורכבת יותר ביחס לטיבה, היקפה ומאפייניה של פשיעת נשים.

2. פמיניזם של נקודת־מבט

הטענה המרכזית העומדת ביסודו של ציר ביקורת פמיניסטי זה היא שכדי לשפוך אור ברור על התנהגותן העבריינית של נשים, יש לבחון את העולם ואת המציאות החברתית מנקודת־ראותן של אותן נשים. הבסיס האפיסטמולוגי שביקורת פמיניסטית זו נשענת עליו הוא איפוא הניסיון הנשי. הטענה היא כי ניסיון זה מתגבש במהלך מאבק נגד דיכוי גברי וכחלק ממנו, ולפיכך רק חשיפתו יכולה לתת תמונת מציאות שלמה של חייהן של נשים. המטרה היא אם־כן לשבור את הריחוק המדעי המאפיין בדרך־כלל את המחקר

---

86 שטיינברג, לעיל הערה 48.

87 C.C. Culliver "Women and Crime: An Overview" *Female Criminality – The State of the Art* (New York & London, C.C. Culliver ed., 1993) 3, 12.

88 *Ibid*, at p. 12.

89 Smart, *supra* note 78, at pp. 28–29.

90 F.M. Heidensohn *Women and Crime* (New York, 2nd ed., 1995).

nevo.co.il

הקרימינולוגי, המתבטא בהצבתם של מושאי המחקר – נשים במקרה זה – במרחק ממי שעורך את המחקר. במקום זאת יש להציב את הידע והפרספקטיבה הנשית במרכז, שכן הן אלה המתזיקות בידע ובתובנות הרלוונטיות. בצורה זו יהיה אפשר לסגור את הפער בין מה שנשים יודעות לבין מה שידוע עליהן.

ניסיון מעניין להציג פרספקטיבה נשית מן השטח ולעמת בינה לבין ידע "רשמי" על נשים מצוי, למשל, במאמרה של פטי מורגן (שם בדוי), רקדנית אקזוטית וזונה, הטוענת כי אנו, כקהל חיצוני, איננו מסוגלים לספר את סיפורה במקומה, ואם נעשה זאת, יהיה זה סיפור שגוי.[91] מורגן מסרבת לראות בעצמה קורבן, וטוענת כי עיסוקה מאפשר לה ליהנות ממשכורת שניתן לחיות ממנה, והיא הקובעת את התנאים של מתן השירותים המיניים שהיא מספקת. עם זאת, את עיקר ביטויה של פרספקטיבה זו ניתן למצוא דווקא בכתיבה פמיניסטית העוסקת בתוויה הנשית של נשים שהיו קורבנות למעשים פליליים. אונס, תקיפה מינית ואלימות משפחתית – אלה הם התחומים המרכזיים שבהם התפתח הפמיניזם של נקודת־מבט.[92]

3. פמיניזם פוסט־מודרני

הפמיניזם הפוסט־מודרני, שהינו הזרם הביקורתי האחרון שהתפתח בתוך השיח הפמיניסטי הקרימינולוגי, כוון לא רק נגד העיסוק הקרימינולוגי המסורתי בעבריינות נשים, אלא גם נגד צירי הביקורת הפמיניסטיים שהתפתחו במענה לעיסוק הקרימינולוגי הזה. ביקורת זו התרבזה באופי ההומוגני והמונולוטי שלבש הדיון הפמיניסטי הקרימינולוגי, והמטרה היתה להצביע על הבדלים בין נשים לבין עצמן, אם באמצעות פירוק הסובייקט הנשי ואם באמצעות יציקת תכנים ביניתרבותיים לדיון הפמיניסטי בזהות נשית. כך נטען, למשל, כי העיסוק הפמיניסטי בעבריינות נשים נעשה קורבני מדי, ועובדה זו תורמת ליצירת תמונה חד־ממדית ובלתי־שלמה ביחס לטיבם ואופיים של דפוסי העבריינות בקרב נשים. דוגמה לכך יכולים להיות כתביה של צ'סני־לינד, שמיקדה את הדיון שלה בעבריינות נשים רק בנסיבות של הכפפה ושליטה חברתית בנשים; דהיינו, קורבנותן של נשים שימשה ציר מרכזי שסביבו רוכזו כל התופעות של עבריינות נשית. באופן כזה נעשה הניסיון הפמיניסטי להתמודד עם פשיעת נשים חד־ממדי ובלתי־מספק, שכן בפועל, כך נטען, התנהגות עבריינית של נשים היא תופעה מורכבת ומגוונת בהרבה. נשים יכולות להיות גם טובות וגם רעות, גם פסיביות וגם מורדות, ולא ניתן להתייחס אליהן במונחים מונוליטיים אחידים. יתר על־כן, המטרה הפמיניסטית המקורית היתה, בין היתר, לקעקע תפיסות סטריאוטיפיות ביחס לנשים שאפיינו את התיאוריות הקרימינולוגיות המסורתיות. עם זאת, הניסיון לקבץ את התופעה הרחבה של עבריינות נשית סביב הסבר תיאורטי אחד לוקה בכשל דומה, ובמקום למגר כליל תפיסות

---

91 P. Morgan "Living on the Edge" *Gender, Crime and Feminism* (Aldershot, N. Naffine ed., 1995) 167.

92 Smart, *supra* note 78, at pp. 43–44.

nevo.co.il

סטריאוטיפיות של נשים עבריניות, נראה שהוא פשוט מעודד את החלפתן באחרות.[93] כדי להמחיש את טיבה של הביקורת הפמיניסטית הזאת, ראוי לתת את הדעת על מאמרה של קתי לסטר, העוסק בתופעה של רצח תינוקות על־ידי אימותיהם.[94] לסטר סבורה כי פשע נשי זה מהווה דוגמה לאתגר המורכב שהתופעה של עברייניות נשים מציבה לפני השיח הפמיניסטי. המדובר בפשע שהינו גם תמור ביותר וגם בעל מאפייני מין מובהקים. מכאן נגזרת לדעתה המסקנה כי לא ניתן לנתח אותו באמצעות הנחות של דומות בין נשים לגברים שאפיינו חלקים בשיח הקרימינולוגי בראשית שנות השבעים, וגם לא באמצעות תיאוריות פמיניסטיות של הכפפה, כגון זו של היידנסון, המתמקדות בפיקות חברתי פורמלי ובלתי־פורמלי שנשים מוכפפות לו, שהרי תיאוריות אתרונות אלה מספקות הסברים רבים יותר לשאלה מדוע אין נשים מאמצות דפוסי התנהגות עברייניים, ולא להיפך. במקום להתמקד בגורמים המגדריים היכולים להסביר את שיעורה הנמוך של עבריינות נשים, כפי שעשו היידנסון וצ'סני־לינד, הציעה לסטר לשיח הפמיניסטי להתמקד בטיבם של הפשעים שנשים אכן מבצעות, ובשינויים באופיים של פשעים אלה לאורך השנים. כלומר, השאלה המחקרית שיש להעמיד במרכז העיסוק הפמיניסטי בעבריינות נשים צריכה להיות כיצד עלינו להסביר את העלייה או הירידה בביצועם של פשעים מסוימים על־ידי נשים. שאלה זו צריכה להחליף את העיסוק הפמיניסטי המסורתי, שהתמקד עד כה בשאלה מדוע נשים מבצעות פחות פשעים מגברים.

נוסף לדברים הללו, הצביעו לסטר וחוקרות פמיניסטיות אחרות על הצורך של השיח הפמיניסטי הקרימינולוגי להכיר במורכבות הזהות הקבוצתית הביניתרבותית הנשית, ולזהות יסודות נוספים, כגון גוע, מעמד וכולי, המשפיעים של פשיעה של נשים מסוימות ותורמים ליצירת הבדלים בין נשים לבין עצמן בכל הנוגע בדפוסי עבריינותן, היקפם ומאפייניהם.[95] טענות אלה נתמכות בממצאים אמפיריים לגבי עבריינות נשים. בארצות־הברית, למשל, מחקרים שונים מצביעים על הבדלים בדפוסי העבריינות בין נשים שחורות ללבנות. מספרן של הנשים השחורות בקרב קבוצת הנשים העבריניות גבוה יותר באופן כללי, אולם בחינה פרטנית של העבירות לפי סוגיהן מגלה כי יש הבדל בייצוגן של הנשים השחורות בעבירות השונות. כך, למשל, מחקר שנערך בלואיזיינה מצא כי מספרן של הנאשמות השחורות שהורשעו בעבירות אלימות היה גבוה פי שלושה ממספרן של הנאשמות הלבנות. לעומת זאת, בעבירות סמים ורכוש לא נמצאו פערים דומים.[96] התוצאה היא איפוא כי יסודות של מגדר לבדם אינם נותנים לנו כלים מספקים לניתוח עבריינות של נשים, וללא זיהוי יסודות נוספים של השתייכות קבוצתית, לא ניתן לגבש הסברים ראויים לגבי טיבה של העבריינות הנשית, מחד גיסא, ולגבי הבדלים בשיעורי העבריינות בין קבוצות שונות של נשים בחברה, מאידך גיסא.

---

93 *Ibid*, at pp. 44–46.

94 K. Laster "Infanticide: A Litmus Test for Feminist Criminological Theory" *Gender, Crime and Feminism* (Aldershot, N. Naffine ed., 1995) 149.

95 Naffine, *supra* note 78, at p. xviii.

96 Durant, *supra* note 52, at pp. 43–61.

nevo.co.il

חלק ה: סונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר – מבט נוסף מפרספקטיבה פמיניסטית

צירי הביקורת הפמיניסטית הקרימינולוגית, כאשר הם נבחנים על רקע הדיון השיפוטי בעניינן של סונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר, ועל רקע פסיקה נוספת של בית־המשפט העליון ביחס לנשים אלימות, נותנים לנו כלים חשובים לזהות ולמקד את הדילמות העולות מפסקי־הדין הללו. ראשית, הדיון האמפירי מסייע לנו למקם נשים אלה בתוך דיון רחב יותר בעבריינות נשים. הוא נותן לנו פרספקטיבה מחקרית הולמת על הקשר שבין מציאות חייהן הקורבנית כנשים לבין התנהגותן העבריינית. מציאות חייה של סונא אבו ליבדה, באשה ערבייה שהואשמה בניאוף והוכפפה לסנקציות של אלימות, הדרה ובידוד, שהוצדקו על רקע תפיסות פטרנליסטיות ביחס למעמדן של נשים בתברה שממנה באה; מציאות חייה של כוכבה אדרי, כנערה צעירה המנהלת קשר רומנטי עם בחור עבריין טבוגר ממנה, המטיל עליה את מרותו; או מציאות חייה של פאטמה בשיר, כבחורה ברווית שכל חייה התנהלו בצילו המאיים ובשליטתו המוחלטת של אביה – מציאויות אלה מתבררות כיסודות שאינם טריוויאליים או מקריים לצורך הבנת העבירה שהן ביצעו. הנחות ביחס לדומיתן של נשים אלה לגברים הפועלים סביבן, בכל הנוגע באוטונומיה ובשליטה באירוע העברייני הן איפוא הנחות שהשיח הפמיניסטי הקרימינולוגי נותן לנו כלים להטיל בהן ספק. במקומן, נראה כי נדרש ניתוח הקשרי מגדרי של מעשה העבירה ושל מי שעשתה אותו. יתר על־כן, היחס המתמיר של בתי־המשפט כלפי הנשים האלה מקבל גם הוא משמעות על רקע הדיון הפמיניסטי האמפירי, החושף מגמות כלליות של החמרה עונשית עם נשים אלימות, ומסייע למקם את פסקי־הדין הישראליים שנידונו לעיל בהקשר רחב יותר, שבו נחשפות הן תפיסות סטריאוטיפיות והן הנחות בלתי־מבוססות ביחס לדמותה של "העברייניות החדשה" המשמשות כצידוק גלוי או סמוי למגמות עונשיות אלה.

גם ציר הביקורת הפמיניסטי שהתמקד בהדגשת חשיבותה של נקודת־המבט הנשית מתברר כרלוונטי לדיון בעניינן של סונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר. קולן של שלוש הנשים, כך התברר מניתוח פסקי־הדין שעסקו בהן, נדחק בסופו של דבר מן הסיפור הרשמי של פסק־הדין. גם כאשר הסתייע בית־המשפט בקול זה על־מנת להתוות את המסגרת העובדתית של פסק־הדין, היה זה, כאמור, על־ידי יציקת משמעות שונה לעובדות הרלוונטיות, שאינה עולה בקנה אחד עם המשמעות שייחסה להן הנאשמת. הסיפור השיפוטי התיימר אומנם לצקת את המשמעות ה"נכונה", "האובייקטיבית", למסגרת העובדתית, אולם נראה כי ניתן להטיל ספק סביר במידת הצלחתה של יומרה זו. סונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר, כולן נשים משוליה המקופחים של התברה. האם בית־המשפט מסוגל להעריך את מציאות חייהן של נשים אלה בלא להעמיד את קולן ואת הפרספקטיבה שלהן במרכז הדיון השיפוטי בעניינן? הביקורת הפמיניסטית המדגישה את חשיבותה של נקודת־המבט הנשית משיבה בשלילה על שאלה זו; ודומה שניתוח פסקי־הדין של אבו ליבדה, אדרי ובשיר תומך במסקנה זו.

לבסוף, ציר הביקורת הפוסט־מודרני מסייע לנו להימנע מליפול למלכודת של הכללות ואחידות בשני הקשרים, כאשר אנו דנים בנשים אלימות בישראל. ראשית, יש

nevo.co.il

לשים־לב לגיוונה ומורכבותה הבינתרבותית של העבריינות הנשית הנחשפת כאשר אנו נדרשים לעניינן של אבו ליבדה, אדרי ובשיר. הראשונה ערבייה פלשתינית, השנייה נערה יהודייה ממוצא מזרחי והשלישית בתורה בדווית ישראלית. יסודות כמוצא אתני או גזע מהווים איפוא חלק בלתי־נפרד מהווייתן, הם תורמים לשוליותן בחברה וממלאים תפקיד גם בהערכת התנהגותן העבריינית. כך, למשל, לזהותה הפלשתינית של סונא אבו ליבדה, כמו גם לפשע הלאומני שביצעה, יש משמעות מיוחדת בהקשר הישראלי, ולא די בפרספקטיבה מגדרית על־מנת לנתח ולבקר את הדיון השיפוטי בעניינה. את היחס השיפוטי המחמיר כלפיה ניתן איפוא לייחס לזהותה כמחבלת ערבייה ואויבת, שביצעה עבירה שהינה חלק מן המאבק הכוחני האלים שמנהלת האוכלוסייה הפלשתינית נגד מדינת־ישראל. קושי זה ניכר גם כאשר אנו נדרשים לפסקי־הדין של בית־המשפט העליון בין השנים 1988 ו־1993 שעסקו בנשים אלימות ושנידונו לעיל. שמונה מבין תשע־עשרה נאשמות שבעניינן דן בית־המשפט העליון בתקופה זו היו ערביות, ושבע מהן ביצעו פשעים המסווגים כלאומניים. בתינת יחסה של מערכת המשפט אליהן אינה יכולה להיות מנותקת מדיון רחב יותר בפשיעה ערבית על רקע לאומני. יתר על־כן, יש מחקרים המעידים שערבים נתקלים ביחס מחמיר יותר של מערכת המשפט, בהשוואה ליהודים, בשלושה שלבים מרכזיים של ההליך המשפטי: ההסתברות של סגירת תיק, ההסתברות של הרשעה וההסתברות של הטלת עונשי מאסר בגין עבירות אלימות.[97] ממצאים אלה יכולים לתמוך גם הם במסקנה כי ייתכן שלזהות הערבית של מבצעות העבירות האלימות היה משקל לא־מבוטל בכל הנוגע ביחס השיפוטי אליהן. באופן דומה ניתן לטעון כי מוצאה של פאטמה בשיר כבדווית – מוצא שעניינו השתייכות לקבוצה מן השוליים המקופחים ביותר במדינת־ישראל – הוא שעומד ביסוד יחסה של מערכת המשפט אליה. דהיינו, הקשיים העולים מן הדיון השיפוטי בעניינה מבטאים לכאורה קושי כללי של קבוצות חלשות בהשמעת קולן ובהישמעות בבית־המשפט בשל עמדת הנחיתות המובנית שלהן בחברה.[98]

גם מוצאה המזרחי של אדרי יכול לסייע לנו להבין לפחות חלק מן הדילמות שפסק־הדין בעניינה מעורר, אף־על־פי שנדבך זהות זה הוא המוצנע ביותר. בית־המשפט אינו מתייחס באופן רשמי למוצאה של אדרי, ועל מזרחיותה ניתן ללמוד רק משם משפחתה. תופעה זו של התעלמות מן ההיבט העדתי בפסק־הדין אינה יוצאת־דופן. למעשה, כל הסטטיסטיקות הרשמיות בישראל ביחס למאפייני העבריינות במדינה מתעלמות מן המוצא העדתי, ובכך הן מציגות יסוד זה כבלתי־רלוונטי או בלתי־חשוב בהקשר זה.[99] בפועל,

97 א' רסנר, ג' פישמן צדק לכל? יהודים וערבים במערכת המשפט בישראל (1998).

98 לדיון כללי בדילמות אלה המאפיינות את יחסה של מערכת המשפט אל החלש והאחר, ראו נ' רימלט "החזיונך המשפטי בין תיאוריה לפרקטיקה" עיוני משפט כד (תש"ס) 81.

99 מאגרי המידע הסטטיסטיים הרשמיים בענייני עבריינות הם אלה של המשטרה, שירות בתי־הסוהר והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. גופים אלה מפרסמים דו"חות שנתיים הכוללים, בין היתר, התייחסות להתפלגות העבירות לפי אמות־מידה שונות הנוגעות במבצעיהן כגון גברים/נשים, או יהודים/לא־יהודים. מוצאם העדתי של העבריינים אינו זוכה בהתייחסות בהקשר זה.

ובהסתמך על נתונים העולים ממחקרים אחרים, נראה כי המוצא העדתי אינו יסוד טריוויאלי בניתוח של תופעת העבריינות והמפגש שלה עם מערכת המשפט. כך, למשל, ההערכה המקובלת היא שהמזרחים מהווים למעלה משני שלישים מאוכלוסיית האסירים בכלל וכ־90% מאוכלוסיית האסירים היהודיים.[100] המדובר איפוא בקבוצה דומיננטית בקרב הקבוצה העבריינית, ודומיננטיות זו מוסברת על רקע הפער העדתי בישראל, המתבטא באי־שוויון בחלוקת המשאבים התברתיים בין מזרחים לאשכנזים, והתורם לשוליות, נחיתות ורגשי תסכול בקרב קבוצת המזרחים.[101] זאת ועוד, מתברר כי זיהויו של אדם כמזרחי או כאשכנזי הינו נושא טעון מבחינה סטריאוטיפית, וקיימת נטייה חברתית מובהקת לקשר בין חוות מזרחית לבין התנהגות עבריינית.[102] אף־על־פי שההיבט המזרחי אינו גלוי על פני פסק־דינו של בית־המשפט העליון בעניינה של כוכבה אדרי, חשיפתו של היבט זה נותנת לנו אם־כן כלים חשובים לניתוח המפגש של עבריינית זו עם מערכת המשפט.[103] ראשית, נוכחותה בזירה העבריינית מתקשרת לנוכחות המוגברת של מזרחים בזירה זו מסיבות הקשורות לשסע העדתי בישראל ומאפייניו. שנית, את עצם ההחלטה להעמידה לדין למרות מעורבותה השולית ביותר בביצוע העברה[104] ואת תוסר האמון המוחלט שרחש לה בית־המשפט[105] ניתן אולי להסביר גם על רקע תפיסות

100 ג' וימן, א' רטנר, ג' פישמן "מי 'נראה כמו עבריין'? הקשר בין מוצא עדתי לבין ייחוס עבירות" **מגמות** לא(2) (1988) 208, 209.

101 ב' רובניק, א' איכילוב, מ' חן "היחסים בין העדות בחברה הישראלית בעיני אסירים צעירים בני עדות המזרח" **חברה ורווחה** (1980) 133, 134–135. לדיון כללי בשסע העדתי בישראל ובמשמעויותיו, ראו ה' דהאן־כלב "פמיניזם בין מזרחיות לאשכנזיות" **מין מיגדר פוליטיקה** (ד' יזרעאלי ואח' עורכות, 1999) 217.

102 וימן, רטנר, פישמן, לעיל הערה 100. מחקר זה הגיע לתוצאה דומה גם ביחס לחוות ערבית, כלומר, התברר כי עצם זיהויו של אדם כמזרחי או כערבי גרם לסיווגו על־ידי אנשים רבים בקרב קבוצת מדגם כבעל פוטנציאל עבריני. זיהויו של אדם כאשכנזי, לעומת זאת, הניע נשאלים רבים לשלול לגביו את האופציה העבריינית. למחקר מוקדם יותר שהגיע לתוצאות דומות ביחס למזרחים, ראו א' ד' יפה **העדפות עדתיות של ישראלים: עדתיות בעבודה סוציאלית** (1984).

103 הנרייט דהאן־כלב מציינת בהקשר זה שאחד מביטוייו המובהקים של הדיכוי העדתי בישראל הוא אי־הנראות שלו (invisibility). לטענתה, בישראל, שיש בה מחויבות פורמלית לשוויון ולהגנה על זכויות הפרט, יש מנגנוני הכחשה, השתקה והחלשה של הטענות בדבר הפליה, קיפוח או גזענות. מנגנונים אלה מובנים בתוך היחסים בין הקבוצות ומשוקעים במוסדות הפוליטיים והתברתיים. הטענות בדבר קיומם של מנגנונים אלה נושקות איפוא לדרישה להוכיח את קיום ה"אין". ראו דהאן־כלב, לעיל הערה 101.

104 ראו דברי השופט לוין, לעיל הערה 47.

105 בית־המשפט העליון מציין בהקשר זה בפסק־דינו כי גרסתה של אדרי נדחתה על־ידי שופטי הרוב בבית־המשפט המחוזי משום "שהיא השאירה עליהם רושם עגום ולא אמין, וההסבר כולו נראה להם תמקני ובלתי הגיוני". לעיל הערה 18, בע' 315.

nevo.co.il

סטריאוטיפיות על רקע עדתי, שהניעו את מערכת המשפט לסווגה כבר בשלב המקדמי כעבריינית־בכוח.

העולה מכל האמור לעיל הוא כי זיהוים של יסודות כגון מוצא, לאום או גזע, המהווים חלק בלתי־נפרד מזהותן של נשים אלימות כסונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר, הינו שלב הכרחי בניתוח המפגש שלהן עם מערכת המשפט ופיענוחו. זאת ועוד, מוצאן של נשים אלה מסייע גם להסביר את עצם נוכחותן בזירה השיפוטית הפלילית: יש מחקרים הקושרים כאמור בין עצם המפגש של קבוצות־מוצא אלה עם מערכת המשפט לבין פרקטיקות של הפליה נגדן. העובדה ששלוש הנשים האלימות שמאמר זה מתמקד בהן הן ערבייה פלשתינית, מזרחית ובדווית מתבררת בנסיבות אלה כעובדה שאינה מקרית, אלא קשורה, ולו באופן חלקי, למוצאן. מסקנות אלה, חשוב עם זאת לזכור, אין בהן כדי לדחוק לקרן־זווית את יסוד המגדר ואת הפרספקטיבה המובחנת שהוא מספק לנו ביחס לתוצאותיו של המפגש של נשים אלה עם מערכת המשפט. כך, למשל, חשוב לזכור כי מן הדיון לעיל בעניינה של סונא אבו ליבדה, כמו גם בעניינן של נאשמות ערביות נוספות שעניינן נידון בערעור בבית־המשפט העליון, התברר כי למרות אופיו הלאומני המובהק של פשען, לא ניתן להתעלם מיסודות מגדריים ברורים העומדים ברקע התנהגותן העבריינית ושופכים עליה אור אחר, בהשוואה להסברים המתמקדים רק בגוון ובהשתייכותן הלאומית. אבו ליבדה הונעה, כזכור, בראש ובראשונה על־ידי שאיפתה להציל את בנה מפני מציאות של השפלה והדרה שנכפתה עליה בשל היותה אשה. עוצמתה של הכפפה זו נגזרה כמובן מן הקודים החברתיים בחברה הערבית שממנה באה, אולם קודים אלה לא היו ניטרליים, אלא פעלו באופן מפלה נגד נשים. חשיפת הזהות הערבית של נאשמת זו, לבדה, והתעלמות מיחסי הכוח הבלתי־שוויוניים בין גברים לנשים העומדים ברקע ביצועה של העבירה, אין בהן אם־כן כדי לספק לנו פרספקטיבה מספקת ביחס לרקע לביצועה של העבירה וביחס לדמותה של מי שביצעה אותה. הדברים הללו נכונים גם ביחס לפאטמה בשיר. נאשמת זו הגיעה לזירה השיפוטית, כמו אביה ודודה, מתוך עמדת נחיתות של קבוצה מקופחת בחברה, ואין לשלול את הטענה כי גם יכולתם של גברים בדוויים אלה להשמיע את קולם ולהישמע על־ידי מערכת המשפט הוגבלה בשל עמדת נחיתות זו. עובדה זו אין בה עם זאת כדי לשרטט תמונה טלאה ביחס למפגש של פאטמה בשיר עצמה עם מערכת המשפט, שהרי לשוליותה המובנית כבדווית נוספו הנסיבות של הכפפתה המוחלטת כאשה לשלטונם האלים של הגברים בחייה. ללא הכרה ביסוד מגדרי מובחן זה לא ניתן לנתח באופן ראוי את מעשה האלימות שעשתה.

היסוד המגדרי נחשף גם בפסקי־הדין האחרים שנידונו לעיל בעניינן של נשים אלימות. כך, למשל, ראינו כי בשלושה מבין ארבעה פסקי־דין של ערעור, שבהם בחר בית־המשפט העליון להחמיר בעונשן של נשים ערביות שביצעו פשעים המסווגים כלאומניים, נחשפה תשתית עובדתית שאינה מאפשרת לנו להסביר את מעשה העבירה רק על רקע השתייכותן הלאומית. נאשמת אחת ביקשה לברוח מן הבית, אחרת ביקשה לברוח מבעל אלים והשלישית ביקשה לזכות באהדתו של בעל מתנכר. גם בהקשר זה מתברר איפוא כי ללא התייחסות ליסוד המגדר, דהיינו, למעמדה של האשה בחברה שממנה היא באה וליחסיה עם הגברים בחייה, לא ניתן לשפוך אור מלא על העבירה שבוצעה. גם כוכבה אדרי הגיעה לזירת הפשע בעקבותיו של הגבר בחייה, ומתוך מערכת יחסים בלתי־

nevo.co.il

שוויונית, כאשר הוא זה שמכתיב את צעדיה, קובע את כללי המפגשים ביניהם ועושה בה שימוש לקידום תוכניותיו העברייניות.

באמור לעיל אין כמובן כדי לרמוז כי היסוד המגדרי הוא בעל משמעות זהה לגבי כל הנשים האלימות הללו. אין מחלוקת כי עוצמתם של מנגנוני הכוח שלהם הוכפפה פאטמה בשיר עולה על אלה שנחשפו בעניינה של כוכבה אדרי. יתר על־כן, אין ספק כי לא בכל התנהגות נשית אלימה יהווה יסוד המגדר נדבך מהותי ומרכזי בהבנת מעשה העבירה כפי שקרה בעניינן של אבו ליבדה, אדרי ובשיר ובעניינן של הנשים האלימות הנוספות שהווכרו לעיל. עוצמתו, משמעותו וחשיבותו של היסוד המגדרי עשויות להשתנות ממקרה למקרה, אולם אין הדבר גורע מן הצורך להכיר בעצם קיומו. מסקנה זו, חשוב לזכור, מתיישבת עם נדבך נוסף של הביקורת הפמיניסטית הקרימינולוגית הפוסט־מודרנית, הקורא לפירוקו של הסובייקט הנשי, ומזהיר מפני סיווגים דיכוטומיים בעניינן של נשים עבריניות. יתר על־כן, לשאלה מהו הנדבך המגדרי ומהי אותה זהות נשית שהיא כלי הכרחי לצורך ניתוח עבריינות נשית אין תשובה אחת ויחידה. כך, למשל, הסברים כמו אלה של היידנסון, המתמקדים במנגנוני הפיקוח החברתי על נשים המדכאים התנהגות עברינית, או כמו אלה של צ'סני־לינד, המתמקדים בנסיבות חייהן הקורבניות של נשים, אינם נותנים לנו כלים מספקים לניתוח התנהגותן של סונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר, למרות ההכרה בקשר שבין זהותן הנשית לבין מעשה העבירה שעשו. הסברים אלה מעודדים שרטוט תמונה חד־ממדית של קורבנות סבילה של נשים עבריניות, בעוד התמונה העולה מניתוח דמותן של סונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר, כפי שניתן לעמוד עליה מפסקי־הדין שדנו בעניינן, מורכבת כאמור הרבה יותר. נשים אלימות אלה אכן ניסו למקם את התנהגותן העבריינית בהקשר של מערכת יחסים כוחנית ובלתי־שוויונית עם גבר או גברים אחרים בעלי עוצמה, והדגישו יסודות של פחד וכפייה ביחסים הללו, שתרמו להתנהגותן העבריינית והשפיעו עליה. עם זאת, לא ניתן לנתח את התנהגותן העבריינית רק במונחים של הכפפה וקורבנות. ניתן לזהות בהתנהגות זו גם יסודות של בחירה ורצון, שהרי כולן עשו בפועל מעשים קשים של אלימות, ולא היו רק קורבנות לעבריינות של אחרים. בחירותיהן האלימות נולדו על רקע מציאות של דיכוי, אולם כדי להציל את עצמן ממציאות זו ולא ליפול לה קורבן באופן מוחלט, הן בחרו בדפוס פעולה אקטיבי. התמונה המצטיירת היא איפוא תמונה מורכבת, שבה תברו זה לזה נסיבות של יחסי שליטה בין נשים לגברים, מחד גיסא, והתנהגות אלימה ולעיתים אכזרית מצידן של נשים אלה, מאידך גיסא.

השיח הפמיניסטי הקרימינולוגי מספק לנו איפוא כלים חשובים להערכת הדילמות העולות מן הדיון השיפוטי בעניינן של נשים אלימות כסונא אבו ליבדה, פאטמה בשיר וכוכבה אדרי, והשאלה הנשאלת בנסיבות אלה היא: עד כמה השיח הפמיניסטי הישראלי בשל להפנים כלים ביקורתיים אלה ולעשות בהם שימוש?

חלק ו: נשים אלימות בראי השיח הפמיניסטי הישראלי

אנו עדים בשנים האחרונות לכתיבה פמיניסטית לא־מבוטלת המתייחסת לנשים

nevo.co.il

ולמשפט הפלילי, אך עיקרה של כתיבה זו מתרכז בנשים שהן קורבנות של מעשים פליליים. אונס, הטרדה מינית ורצח נשים הינם נושאים שהתפתח סביבם שיח פמיניסטי ביקורתי שבחן את האופן שבו מערכת המשפט מתמודדת עם סוגיות אלה וניסה להתוות קווים לשינוי.[106] נשים אלימות מסוגן של אבו ליבדה, אדרי ובשיר אינן נוכחות בשיח הזה. זהו שיח על נשים כקורבנות, ולאלה שאינן נכללות בהגדרה זו אין בו מקום. ההתרכזות הפמיניסטית הישראלית בנשים כקורבנות במשפט פלילי אינה מפתיעה בהכרת. לדעתי, ניתן לייחס לה שני הסברים מרכזיים. ראשית, התופעה של נשים כקורבנות של מעשים פליליים אלימים רחבה לאין שיעור מהתופעה של נשים כנאשמות בגין מעשים מסוג זה. הנתונים הסטטיסטיים שנסקרו לעיל מלמדים כאמור כי עבריינות נשית אלימה הינה תופעה שולית כמעט בהשוואה לעבריינות אלימה גברית, וככזו, היא טרם הצליחה, כך נראה, לעורר דיון פמיניסטי הולם בהקשר הישראלי. שנית, אלימות נשית היא תופעה קשה להתמודדות מפרספקטיבה פמיניסטית, בעוד הדיון הקורבני קל ופשוט יותר, שכן הוא מאפשר לצייר תמונת מציאות ברורה, שהחלוקה בה לטובים ורעים פשוטה. אלימות של נשים אינה ניתנת להצגה במונחים דיכוטומיים כאלה. היא מחייבת התמודדות מורכבת יותר עם דמות האשה העבריינית ועם מעשה העבירה שעשתה, המעורר סלידה לעיתים. פאטמה בשיר היתה שותפה לרצח אשת ושלושה ילדים חסרי אונים; סונא אבו ליבדה ירתה לעבר אנשים חפים מפשע ופצעה אותם; כוכבה אדרי היתה מעורבת בשוד מזוין. אין אלה מעשים קלים וגם אין הם מתיישבים עם תמונת מציאות שניתן לסווג במסגרתה את מעשיהן של נשים אלה במונחים של קורבנות נשית מוחלטת. העיסוק באלימות של נשים מציב איפוא אתגר לא־פשוט לפני השיח הפמיניסטי, אתגר שהשיח הפמיניסטי הישראלי טרם השכיל להתמודד עמו.

מצב דברים זה מחייב שינוי, שכן, תוצאתו המיידית היא שנשים רבות שהמפגש שלהן עם מערכת המשפט הפלילית ראוי לדיון ולביקורת מפרספקטיבה פמיניסטית נותרות מחוץ לשיח הפמיניסטי ומתרץ לכל מהלך אפשרי של שינוי. יתר על־כן, הדיון הפמיניסטי הקורבני מעודד, לדעתי, את השיח השיפוטי להצגה דיכוטומית של דמות האשה האלימה. קורבנות נשים נתפסת בהקשר זה כצידוק המרכזי להתחשבות ולהקלה בעונשן של נשים מסוג זה, ולפיכך, אלה מבין הנשים שעניינן נתפס כמעורר אהדה והתחשבות מתויגות בנסיבות אלה בתווית של קורבן. מנגד, נשים שהתנהגותן הפלילית אינה מאפשרת לסווגן בבירור בקטיגוריית הקורבן מסווגות על־פי חלוקה דיכוטומית זו כתשליל של דמות הקורבן, דהיינו, כדמויות אוטונומיות הפועלות מתוך עצמאות וחופש בחירה מלאים. התוצאה היא שהשיח השיפוטי בעניינן של נשים אלימות מתאפיין בשני דימויים קוטביים: קורבן מוחלט או דמות אוטונומית, באופן שאינו מותיר מקום לפיתוח פרספקטיבה מורכבת

106 ראו, למשל, א' שחר "מיניותו של החוק: השיח המשפטי בנושא האונס" עיוני משפט יח (תשנ"ד) 159; י' לבנת "אונס, שתיקה, גבר, אשה" פלילים ו (תשנ"ח) 187; א' קמיר "איך הרגה הסבירות את האשה – חום דמם של 'האדם הסביר' ו'הישראלית המצויה' בהלכת אזואלוס" פלילים ו (תשנ"ח) 137; א' קמיר "איוו מן הטרדה: האם הטרדה מינית היא פגיעה בשוויון או בכבוד האדם?" משפטים כט (תשנ"ח) 317.

יותר ביחס לדמותה של האשה העבריינית, כפי שהיה ראוי לעשות לנוכח מציאות חייהן בפועל.

ביטוי לקושי מסוג זה ניתן למצוא באחד המקרים הבולטים של אשה אלימה שנידון בשנים האחרונות בבתי־המשפט, ואשר בניגוד לענייננו של אבו ליבדה, אדרי ובשיר, נתפס בסופו של דבר על־ידי בית־המשפט כמקרה המצדיק יחס מקל והתחשבות. הכוונה היא לעניינה של כרמלה בוחבוט, אשה מוכה שהרגה את בעלה לאחר שהתעלל בה והיכה אותה במשך עשרים וארבע שנים. על פניו, אין כל דמיון בין האופן שבו התמודד השיח השיפוטי עם עניינה של בוחבוט לבין היחס השיפוטי לסונא אבו ליבדה, פאטמה בשיר וכוכבה אדרי. כרמלה בוחבוט הורשעה בבית־המשפט המחוזי, על־פי הודאתה, בהריגה, ונגזרו עליה שבע שנות מאסר. היא ערערה על חומרת עונשה לבית־המשפט העליון,[107] שהמתיק את עונשה ברוב דעות והעמידו על שלוש שנות מאסר, תוך ששופטי הרוב מכירים בקורבנותה המתמשכת כנימוק המצדיק הפחתה בעונשה. פסק־דין זה, ובמיוחד חוות־דעתה של השופטת דורנר, נתפסו כהישג פמיניסטי לא־מבוטל, במיוחד הודות ליכולתה של השופטת להפנים תובנות של הפמיניזם הרדיקלי ביחס לנשים מוכות וליישם אותן בעניינה של כרמלה בוחבוט. דורנר הצביעה על כל אותם גורמים שידעו על מצבה של בוחבוט ונמנעו מלספק לה הגנה אפקטיבית מפני האלימות שהיא היתה חשופה לה. הליקויים בתפקודם של גורמים אלה סייעו לדורנר להמחיש כיצד המערכת החברתית והמשפטית תורמת להנצחתה של תופעת האלימות נגד נשים, ומשעתקת באופן זה את הכפפתן של נשים בחברה.[108] בעוד שסונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר נתקלו ביחס שיפוטי מחמיר, ובתה כרמלה בוחבוט ביחס מקל ובהתחשבות. יתר על־כן, כאשר אנו משווים בין פסק־הדין בעניינה של כרמלה בוחבוט לבין פסקי־הדין בעניינן של אבו ליבדה, אדרי ובשיר, נראה שקיים הבדל גדול במידת האמפתיה שגילתה מערכת המשפט בכללותה כלפי נאשמות אלה. בניגוד לאבו ליבדה, אדרי ובשיר, זכתה בוחבוט ביחס אוהד מצידן של רשויות אכיפת החוק, התביעה הפלילית מצאה לנכון להאשימה רק בהריגה, ולא ברצח, וכתב־התביעה עצמו תיעד באופן מפורט את שנות סבלה ואת מסכת ההתעללות שחוותה מידיו של בעלה.[109] שופטי הרוב בבית־המשפט העליון, בך ודורנר, שהפחיתו בסופו של דבר מעונשה, עשו זאת בהסתמך על תיאורי סבל אלה ותוך גילוי של הזדהות וחמלה ביחס לקורבנותה המתמשכת. יחס אוהד מסוג זה לא ניתן למצוא כלפי הנשים האלימות האחרות. אדרבא, הדיון לעיל הראה כי בית־המשפט התייחס להתנהגותן העבריינית של נשים אלה במונחים של תזמרה יתרה. עם זאת, מבט שני בפסקי־הדין

107 ע"פ 6353/94 בוחבוט נ' מ"י, פ"ד מט(3) 647 (להלן: עניין בוחבוט – עליון).

108 לניתוח מאיר־עיניים של חוות־דעתה של דורנר מפרספקטיבה פמיניסטית רדיקלית, ראו ל' בילסקי "נשים מוכות: מהגנה עצמית להגנת העצמיות" פלילים ו (תשנ"ח) 5, 17–21.

109 השופט בך בבית־המשפט העליון ציטט בפסק־דינו תיאורים עובדתיים אלה מכתב־התביעה, תוך שהוא מציין: "במקרה דנן מצאה התביעה לנחוץ, ודבר זה לזכותה יצויין, לפרט מיוזמתה, וזאת כבר בחיבור כתב האישום, את מה שסבלה המערערת מאת המנוח בשנות נישואיה עמו." ראו עניין בוחבוט – עליון, לעיל הערה 107, בע' 650.

nevo.co.il

בענייננו של כרמלה בוחבוט מגלה, כך אני סבורה, קווי דמיון לא־מעטים בינו לבין הדיון השיפוטי בעניינן של אבו ליבדה, אדרי ובשיר, וממחיש ביתר שאת אותו דפוס דיון דיכוטומי שבו השיח המשפטי ביחס לנשים אלימות שבוי. ראשית, נראה כי למרות גילויי האהדה לסבלותיה של בוחבוט, מלוא מורכבותה של גרסתה באשר להשתלשלות העניינים שהוליכה להריגת בעלה לא הופנמה במלואה על־ידי בית־המשפט. כשם שקולותיהן של אבו ליבדה, אדרי ובשיר לא זכו באוזן קשבת של ממש בערכאה השיפוטית שדנה בעניינן, כך קרה בסופו של דבר גם בעניינה של בוחבוט. שנית, כמו ביחס לנשים האלימות האחרות, הובנתה דמותה של בוחבוט בסופו של דבר באופן מונוליטי וחד־ממדי. אבו ליבדה, אדרי ובשיר הוצגו אומנם על־ידי בית־המשפט כנשים שפעלו מתוך אוטונומיה, חופש בחירה ושליטה, ואילו בוחבוט הוצגה כקורבן מוכה־גורל, אולם בשני המקרים מדובר בהתייחסות חד־ממדית, השופטת ומנתחת את התנהגותה של האשה מתוך פרספקטיבה אחת צרה. כדי לרדת לעומקן של מסקנות אלה, חשוב להבין את ההקשר העובדתי שבמסגרתו התרחש מעשה האלימות של בוחבוט. הקשר עובדתי זה משורטט באופן חלקי בשני פסקי־הדין בעניינה, ורק קיבוצם יחדיו נותן לנו תמונה מלאה על הדקות שקדמו למעשה ההריגה. ראשיתם של דברים מצויה בפסק־הדין המחוזי, שבו נקבע:

> "ביום 18.2.94 בשעות אחר הצהריים דרש המנוח מהנאשמת שנתה באותה עת, שתשרת אותו במטבח, בדבר של מה בכך. הנאשמת ביקשה שיתן לה מנוח, אך הוא החל בויכוח קולני עימה וסטר לה. על כך הגיבה הנאשמת: 'רק לתת מכות אתה יודע'. בעת מריבה זו נקבה הנאשמת גם בשמה של אותה אישה שבאותה עת המנוח ניהל עימה מערכת יחסים רומנטיים. המנוח שרגז על כך ששם זה אוזכר, החל להכות את הנאשמת וצעק שיהרוג אותה. הוא גם נטל סכין ופגע בה. הנאשמת החלה לברוח כשהמנוח דולק בעקבותיה, תוך צעקות ושבירת רהיטים."[110]

המשכה של ההתרחשות מתואר בפסק־דינו של בית־המשפט העליון, והוא מובא כציטוט מדבריו של סניגורה של בוחבוט בבית־המשפט המחוזי:

> "במהלך מנוסתה מהחבלות והמכות כאשר המנוח רץ אחריה בכל הבית ושובר על גופה חפצי־בית נבנסה לחדר של איתן בנה התייל, שם היה מונח אותו גלילון, כלי נשק, החליטה הנאשמת לשים קץ לחייה וכיוונה את הנשק אל גרונה. כששמע המנוח את דריכת הנשק, קם ממקומו והתקרב אל הנאשמת. כאשר הנאשמת שמעה את קימתו של המנוח וראתה את המנוח מתקרב אליה באיום ויודעת מה צפוי לה, מניסיונה, ירתה הנאשמת צרור ארוך של תסכול, חוסר אונים ופחד."[111]

מן התיאור הזה מתברר אם־כן כי זמן קצר לפני שגרמה בוחבוט למות בעלה, הוא

---

110 ת"פ (נצ') 29/94 מ"י נ' כרמלה בוחבוט, פ"מ נה(1) 272, 274 (להלן: עניין בוחבוט – מחוזי).

111 עניין בוחבוט – עליון, לעיל הערה 107, בע' 651.

היכה אותה וחבט בה באכזריות. יתר על־כן, הרחש של דריכת הרובה הניע אותו להגיע אל החדר שבו הסתתרה ולהתקדם לעברה בצעדים מאיימים, שיכלו להתפרש כמבשרים התפרצות נוספת של אלימות נגדה. סניגורה של בוחבוט הסביר מפיה כי הירי שירתה בבעלה היה ירי של מי שיודעת מנסיונה מה צפוי לה. ניסיון זה כלל כאמור אלימות קשה ואכזרית מצד המנוח כלפי אשתו במשך כל שנות נישואיהם, ולפיכך הריגת הבעל בנסיבות אלה היתה יכולה להיחפס כמעשה של הגנה עצמית מפני גל צפוי נוסף של אלימות פיסית קשה. בוחבוט, חשוב לזכור, היתה קורבן לאלימות מן הסוג הזה, שהביאה אותה לסף מוות כמעט, במשך עשרים וארבע שנים. רבים היו עדים לתוצאותיה של האלימות ולא עשו דבר. בני משפחה, רופאים שטיפלו בה בבית־חולים, רב באשדוד שאליו פנתה, חברים, שכנים ומכרים – איש לא עשה דבר לסייע לבוחבוט להיחלץ ממעגל דמים זה. אלמלא הירי שירתה בבעלה, ניתן להניח כי האלימות הקשה שהפנה נגדה היתה נמשכת ללא הפרעה, ובמקום מותו של המכה, היינו עדים אולי למותה או לפציעתה של האשה המוכה. האם בנסיבות אלה לא ניתן לראות במעשה הירי מעשה של הצלה, שבאמצעותו הצילה עצמה מפגיעה גופנית מוחשית נוספת? קִבוץ העובדות הרלוונטיות, כפי שנמסרו מפיה של בוחבוט, מלמד שכאשר נטלה את הרובה לידה, היתה כוונתה לחלץ עצמה אחת ולתמיד מחיים אלה של סבל ואלימות. תחילה חשבה לעשות זאת על־ידי התאבדות, אולם משהתעורר המכה מרבצו, והתנהלותו המאיימת לעברה בישרה גל חדש של אלימות, כיוונה את הרובה לעברו וירתה. ירי זה סייע לה בפעם הראשונה לעצור ביעילות את המכה ולמנוע את האלימות, והפעם לתמיד.

למרות הדברים הללו, סוגיית ההגנה העצמית לא עלתה כלל לדיון במשפטה של בוחבוט. בית־המשפט המחוזי הסתפק באמירה קצרה כי "אין המדובר בהגנה עצמית במהלך אירוע של תקיפה",[112] ואילו בית־משפט העליון לא נדרש כלל לסוגיה זו. גם סניגורה של בוחבוט לא ניסה להעלות, כך נראה, טענה זו בשם מרשתו, ואפילו צוטט על־ידי בית־המשפט העליון כמסכים למסקנה "כי מן הדין להטיל על המערערת עונש מאסר בפועל, וזאת לתקופה משמעותית".[113] רוב השופטים שדנו בעניינה של בוחבוט, כמו גם סניגורה, בחרו איפוא להציג את מעשה ההריגה כמעשה בלתי־מוצדק, המצדיק עם זאת התחשבות והקלה בעונש בשל מסכנותה וקורבנותה של מבצעת העבירה. השופטת דורנר בבית־המשפט העליון, שהיתה היחידה מבין שופטי ההרכב שהכירה במפורש באחריותה של החברה כולה למעגל האלימות רב־השנים שאליו נקלעה בוחבוט ולאי־יכולתה להיחלץ ממעגל זה, נמנעה גם היא מלהציג את מעשה ההריגה כמעשה של הגנה עצמית. במקום זה התייחסה דורנר לבוחבוט כאל מי "שירתה ברגע של יאוש",[114] ואת מעשה ההריגה הגדירה כתגובת היאוש של קורבן ההתעללות שניתן להשוותה להריגה המתבצעת בנסיבות של קנטור.[115] התייחסות שיפוטית זו התמקדה איפוא בקורבנותה, אומללותה והכפפתה של

112 עניין בוחבוט – מחוזי, לעיל הערה 110, בע' 277.

113 עניין בוחבוט – עליון, לעיל הערה 107, בע' 652.

114 שם, בע' 655.

115 שם, שם.

בוחבוט, וסירבה להכיר גם ביסודות של רציונליות ובחירה שהתקיימו לכאורה בבוחבוט בשניות אלה, וסייעו לה לעשות מעשה פוזיטיבי למען הגנתה העצמית. במילים אחרות, את האהדה שרחשה לה השופטת דורנר הרוויחה בוחבוט בזכות יכולתה של השופטת לתייג אותה בתיוג של קורבנות סבילה. היא הוכתה, היא סבלה, היא היתה כנועה וצייתנית, וכאשר ירתה, היה זה מתוך יאוש בלתי־רציונלי של מי שהינה קורבן במלוא מובן המלה. במקום להעניק לבוחבוט הגנה מן הדין, העומדת למי שפוגע באחר כאשר הדבר דרוש באופן סביר לשם הגנה על גופו וחייו, היא בחרה להעניק לה הגנה של חסד השמורה לאלה שקורבנותם דחפה אותם למעשי יאוש בלתי־הגיוניים. השופט בך, בניגוד לדורנר, ראה במעשה ההריגה של בוחבוט מעשה נשלט ומודע, שנועד לגרום למות בעלה, אלא שהוא סבר כי קורבנותה המתמשכת של אשה זו מאפילה על המעשה הפלילי הזה, ומהווה שיקול מכריע המצדיק התחשבות בה והקלה בעונשה. התוצאה היתה כי זה כמו זו ראו בקורבנותה טעם יחיד ומרכזי להקלה בעונשה. לדברים הללו היתה כמובן גם השלכה מיידית על מידת עונשה. בעוד שטענת ההגנה העצמית, שנשללה ממנה, היתה יכולה להביא לידי זיכוי בדין, הגנת החסד שבה זכתה הצדיקה לכל היותר הפחתה של עונשה לשלוש שנות מאסר, והטילה בה כתם של עבריינית פלילית חמורה.

פרשת בוחבוט העסיקה לא־מעט את השיח הפמיניסטי הישראלי. קשיים הכרוכים בשלילת טענת ההגנה העצמית מנשים מטוגה, כמו גם הדילמות שהנרטיבים השיפוטיים השונים שהושמעו בעניינה מעוררים, זכו בדיון ובביקורת בהקשר זה.[116] אך מה שנעלם מן העין היא העובדה כי פרשת בוחבוט אינה יכולה להיבחן כציר דיון נפרד. כרמלה בוחבוט היא חלק מציבור רחב יותר של נשים אלימות, ואת הדילמות שהניתוח השיפוטי בעניינה מעורר ניתן להבין, לדעתי, במלואן רק על רקע ההקשר הרחב יותר, שעניינו האופן שבו מערכת המשפט מתמודדת עם נשים עבריניות. במילים אחרות, האופן שבו התמודד השיח השיפוטי עם כרמלה בוחבוט אינו ייחודי לקטיגוריה זו של נשים מוכות שהרגו. למעשה, הוא מעורר דילמות דומות לאלה שנידונו בהקשרן של סונא אבו ליבדה, בוכבה אדרי ופאטמה בשיר, ובהקשרן של נשים אלימות אחרות. הוא מוליך להצגה דיכוטומית של דמות האשה האלימה, כאשר קורבן מוחלט או דמות אוטונומית הם שני הדימויים המשמשים באופן קוטבי את השיח השיפוטי בהתמודדותו עם נשים כאלה.

מצב דברים זה יוצר קושי כפול מבחינתן של נשים שהמפגש שלהן עם המשפט הפלילי נעשה במעמד של עבריניות, ולא במעמד של קורבנות עבירה. נשים כסונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר זוכות על־פי חלוקה דיכוטומית זו במעמד של סוכנות אוטונומיות הפועלות מתוך חופש בחירה, רצון ושליטה. היבטים של קורבנות והכפפה,

116 ראו בילסקי, לעיל הערה 108; ג' פ' פלצ'ר "הגנה עצמית של נשים מוכות" פלילים ו (תשנ"ח) 65; ל' שלף "בין הריגה פלילית לבין הגנה משפטית" פלילים ו (תשנ"ח) 89. לדיון כללי בסוגיה זו ובפעילות פמיניסטית שנעשתה בעיקר בארצות־הברית ונועדה לאפשר החלה של טענת ההגנה העצמית גם על נשים מוכות שהרגו, ראו: E.M. Schneider *Battered Women and Feminist Law Making* (New Haven & London, 2000).

nevo.co.il

המאפיינים את חייהן כנשים ומהווים לכאורה רקע רלוונטי להערכת התנהגותן העבריינית, נעלמים מן הניתוח הזה, ובכך נטללת הדרך למיצוי הדין עִמן. מנגד, כאשר זוכה קורבנותן של נשים בהכרה, כפי שקרה בעניינה של כרמלה בוחבוט, הכרה זו דוחה ומעלימה כל היבט של אוטונומיה ושליטה בהתנהגות נשית עבריינית זו. הבניה זו פוגעת לא־פחות בנשים אלימות מסוג זה, שכן היא שוללת כל אפשרות להכרה ברציונליות של הפעילות העבריינית הנשית ובאפשרות החלתן של הגנות שהמשפט הפלילי מספק למעשים פליליים שניתן לסווגם כרציונליים וסבירים. קושי אחרון זה אינו אופייני רק לפסקי־הדין בעניינה של בוחבוט; ומן קצר לאחר מתן פסקי־הדין הללו, אימץ המחוקק את הפרספקטיבה הקורבנית והפך אותה לפרספקטיבה הפלילית הרשמית להערכת התנהגותה של כל אשה מוכה שהרגה. חוק העונשין, שתוקן בין היתר בעקבות פרשת כרמלה בוחבוט, קובע כיום בסעיף 300א הסדר של חסד, שלפיו ניתן להפחית בעונשו של מי שרצח לאחר התעללות ממושכת בו או בבן משפחתו. דהיינו, במקום עונש חובה של מאסר־עולם בגין רצח, יוכל בית־המשפט להטיל עונש פחות.[117] האפשרות שנשים מוכות שהרגו צריכות אולי ליהנות מהגנה עצמית, וכי הרפורמה המתבקשת היא דווקא ביחס ליסודותיה של הגנה זו, לא עלתה כלל לדיון בהקשר זה.[118]

חקיקה זו, חשוב לציין, נתמכה על־ידי חלקים בשיח הפמיניסטי הישראלי[119] מבלי שנעשה ניסיון רציני להרהר באופן ביקורתי, במהלכו של הליך חקיקה זה או אחריו, אחר תיוג הקורבן שחקיקה זו מתייגת בו נשים מוכות שהרגו, ואחר משמעותו של תיוג זה מבחינת המפגש הפוטנציאלי של נשים אלה עם מערכת המשפט.[120] יתר על־כן, בעוד

---

117 סעיף 300א(ג) לחוק העונשין (תיקון מס' 44) קובע: "על אף האמור בסעיף 300, ניתן להטיל עונש קל מהקבוע בו אם נעברה העבירה באחד מאלה: ...(ג) כשהנאשם היה נתון במצב של מצוקה נפשית קשה, עקב התעללות חמורה ומתמשכת בו או בבן משפחתו, בידי מי שהנאשם גרם למותו."

118 את סקירת ההיסטוריה החקיקתית של סעיף 300א ניתן למצוא בדבריו בכנסת של דדי צוקר, שהיה אז יושב־ראש ועדת חוק, חוקה ומשפט, בעת הקריאות השנייה והשלישית של הצעת חוק העונשין (תיקון מס' 44), התשנ"ה–1995, שכללה סעיף זה. ראו ד"כ מ"א (תשנ"ה) 11650.

119 ע' הרבסט לא מתים מאהבה: אלימות נגד נשים – קשרי הגומלין: ארגוני הנשים תקשורת ובתי המשפט (עבודת־גמר לשם קבלת התואר "מוסמך במדע המדינה", אוניברסיטת תל־אביב, 2000).

120 על־מנת לעמוד על טיבה של עמדה פמיניסטית זו, מעניין לעיין במכתבה של יושבת־ראש נעמת אל היועץ המשפטי לממשלה. המדובר במכתב המתייחס, בין היתר, לנימוקים שעמדו ביסוד תמיכתו של ארגון נעמת בתיקון 300א הנ"ל. נכתב שם: "נבון הדבר כי בזמנו תמכה נעמת בתיקון חוק העונשין באופן שתינתן אפשרות להתחשב בצורה כלשהי במסכת החיים טרם ביצוע הרצח, בעת שגוזרים את דינו של הנאשם או הנאשמת אשר סבלו מהתעללות בן משפחתם אשר בסופו של דבר הביאתם עד כדי ביצוע הרצח." שם, בע' 82–83. מן האמור במכתב זה מתברר איפוא כי הדילמה שעוררה פרשת כרמלה

nevo.co.il

עניינה של כרמלה בוחבוט זכה בתהודה, דיון וביקורת מפרספקטיבה פמיניסטית, עניינן של נשים כסונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר נותר כאמור לחלוטין מחוץ לגבולותיו של שיח זה. נשים אלימות מן הסוג הזה אינן חלק מהדיאלוג העכשווי שהשיח הפמיניסטי הישראלי מנהל עם השיח המשפטי, ולפיכך הקשיים המאפיינים את המפגש שלהן עם מערכת המשפט אינם זוכים בהכרה או בהתייחסות ראויה.

על־מנת שהדיון הפמיניסטי הישראלי יהיה רלוונטי לכל הנשים, נדרש איפוא שינוי משמעותי בתכניו של שיח זה ובתובנות המנחות אותו. קידומו של שינוי כזה הוא משימה שיש בידי השיח הפמיניסטי הישראלי כלים ראשונים להתחיל להתמודד עמה. מציאות חייהן המורכבת של נשים מסוגן של אבו ליבדה, אדרי ובשיר אינה זרה לשיח הפמיניסטי, והדילמות האופפות את מעשה העבירה שעשו משיקות לדילמות אחרות שהשיח הפמיניסטי כבר נדרש להן בהרחבה. כך, למשל, מעניינת ההשוואה בין הציפייה השיפוטית בעניינן של אדרי ובשיר שהן יברחו וייחלצו מהזירה העבריינית לבין דילמות דומות שעלו בפסקי־דין שונים שעסקו באונס נשים. ביחס לאדרי קבע בית־המשפט כאמור שעמדה לה האפשרות לצאת ממכוניתו של חברה ולהרחיק עצמה בכך ממעשה העבירה. הסבריה של אדרי בדבר הפחד שחשה באמצע הלילה בשכונה לא־מוכרת, כשהיא רחוקה מביתה וללא כל כסף בכיסה, נדחו ככוזבים על־ידי שתי הערכאות שדנו בעניינה. כל השופטים שדנו בעניינה הסכימו כי לו רצתה, היתה פתוחה לפניה אפשרות בריחה, וכי את הישארותה בזירת האירוע יש להסביר רק על רקע בחירתה האוטונומית. באופן דומה, איש משופטי בית־המשפט העליון לא הטיל ספק בתרחיש הבריחה האפשרי של פאטמה בשיר. האפשרות שהיא תתקומם נגד אביה ודודה, תברח למשטרה, תסגיר את הגברים ששלטו בה כל חייה לידי רשויות אכיפת החוק ותזכה באופן כזה גם במקלט בטוח מפני נקמה אפשרית אומצה פה־אחד על־ידי כל שופטי ההרכב כאפשרות סבירה, למרות מציאות חייה, כפי שנפרשה לפני בית־המשפט. בהתאם לכך נדחו כל טענותיה ביחס למלכודת האין־ברירה שבה נלכדה. גם ביחס לכרמלה בוחבוט נזקקו השופטים, שרצו להדגיש את התומרה שבהתנהגותה הפלילית, לסוגיית הנטישה של זירת האירוע. שופטי בית־המשפט המחוזי, שגזרו את עונשה לתומרה והטילו עליה שבע שנות מאסר, והשופט קדמי בבית־המשפט העליון, שתמך בתוצאה זו, עשו זאת בין היתר על־סמך הנימוק שלו רצתה, היה ביכולתה לשים קץ לסבלותיה על־ידי דיווח למשטרה או שיתוף רשויות הרווחה במצוקתה. גם השופט בך היה שותף לדעה זו, אלא שהוא סבר כאמור כי יש בשיקולים נוגדים הנוגעים בקורבנותה המתמשכת כדי להצדיק בסופו של דבר הקלה בעונשה.

באופן דומה, ביחס לסוגיית האונס, בתנו בתי־המשפט במשך שנים את שאלת הסכמתה של האשה לפי מידת המאמץ שהשקיעה בניסיון לברוח מזירת האירוע. כלומר, נשים

בוחבוט מנקודת־ראותו של ארגון פמיניסטי זה היתה רק העובדה שהברה בקורבנותה לא יכלה לאפשר הפחתה בעונשה לו היתה מורשעת בעבירת רצח. הנחת־היסוד היתה איפוא כי כל שיכולות נשים כאלה לצפות ממערכת המשפט ביחס למעשה העבירה שעשו הוא התחשבות שבחסד, ולא הגנה מן הדין, כגון הגנה עצמית, השוללת הטלת אחריות פלילית בשל נימוקים מהותיים, שעניינם הצדקת המעשה פלילי.

שטענו כי נאנסו נדרשו להוכיח את אי־הסכמתן למעשה הבעילה באמצעות הוכחה שניצלו את ההזדמנות הראשונה לברוח מן המקום. מי שלא עמדה בדרישה זו, נתפסה כמי שנשארה בזירת האירוע מרצונה, והישארות מרצון זו שימשה בדיעבד ראיה להסכמתה למעשה הבעילה.[121] שאלות כגון מדוע לא נמלטה האשה מזירת האירוע אינן איפוא שאלות המייחדות את הדיון השיפוטי רק בעניינן של ארבי ובשיר. המדובר למעשה בדפוס החוזר על עצמו, והבוחן את התנהגותה של האשה במשפט הפלילי מתוך פרספקטיבה א־מגדרית לחלוטין. דהיינו, אותה התעלמות ממציאות חייהן של נשים שהגיעה את השיח השיפוטי בסוגיית האונס לייחס לאשה אוטונומיה שווה לזו של הגבר בכל הנוגע ביכולתה להימלט מן הזירה העבריינית ממשיכה לאפיין, כך ניתן לטעון, את יחסו של בית־המשפט לנשים גם כשהן על תקן של עבריניות, ולא של קורבנות.

ההתמקדות של בתי־המשפט באפשרות הבריחה של האשה בהקשרה של סוגיית האונס היוותה מטרה לביקורת פמיניסטית נרחבת. בהקשר זה הוזכרו, בין היתר, המבנים החברתיים הבלתי־שוויוניים שנשים מוכפפות להם, והובהרו חוסר הסבירות וחוסר ההיגיון שבהטלת הדרישה של בריחה מן הזירה על אשה לפני או אחרי שנאנסה. השיח הפמיניסטי עמד בהקשרים אלה על חוסר האונים של נשים במצבים כאלה, על הפחד והאימה מן הגברים סביבן, על השפעתו של מעשה האונס על מצבן הנפשי ועל יחסי הכוחות הבלתי־שוויוניים בין הנאנסת לאנס, ולעיתים ביניה לבין אנסים רבים, העושים כולם יחד את מעשה הבריחה למעשה בלתי־סביר ובלתי־אפשרי מנקודת־ראותה של הנאנסת. ביקורת מסוג זה יכולה להיות רלוונטית גם ביחס לנשים אחרות שהמפגש שלהן עם המשפט הפלילי נעשה במעמד של מי שמבצעות עבירה. באשר לכרמלה בוחבוט עמד כבר השיח הפמיניסטי על חוסר ההיגיון וחוסר הסבירות שבהעמדתה של דרישת הבריחה כשיקול רלוונטי לעניין גיבוש עונשה של האשה המוכה שהרגה,[122] ועתה דומה שהגיעה העת להעלות הרהורים ביקורתיים מסוג זה גם באשר לנשים אלימות אחרות. מדוע לא נטשו כוכבה אדרי ופאטמה בשיר את הזירה? האם היה סביר בנסיבות העניין לצפות שהן יצהגו כך, והאם היה מוצדק להעניש בחומרה על שלא עמדו בציפיות ההיפותטיות של בית־המשפט בכל הנוגע ביוזמה ואוטונומיה? לשיח הפמיניסטי הישראלי כלים ראשונים ראויים להתחיל להתמודד עם שאלות אלה ולגבש פרספקטיבה פמיניסטית ביקורתית באשר לאופן שבו השיח המשפטי מתמודד עם נשים אלימות.

באופן דומה, השיח הפמיניסטי הישראלי העכשווי מספק כלים ביקורתיים נוספים להערכת דילמות אחרות העולות מן הדיון השיפוטי בעניינן של סונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר. ביחס לאבו ליבדה ובשיר, הראה הדיון לעיל כי למאפיינים הקשורים

121 דוגמה בולטת ללוגיקה שיפוטית מסוג זה ניתן למצוא בפסק־הדין בעניין פרג'ון, שם קבע בית־המשפט: "בתי המשפט הדגישו פעמים רבות שאשה, המתגוררת ברצינות לקיום מגע מיני עם גבר נותנת ביטוי לכך בהתנהגותה ומנצלת הזדמנות ראשונה הניתנת לה כדי להסתלק או להזעיק עזרה." ע"פ 579/76 פרג'ון נ' מ"י, פ"ד לא(3) 219, 224. לסקירה מפורטת של פסיקה נוספת שהביעה תמיכה בעמדה זו, ראו לבנת, לעיל הערה 106.

122 ראו בילסקי, לעיל הערה 108.

למוצאן ולסביבה התרבותית שממנה באו היתה מידה רבה של רלוונטיות להבנת מעשה העבירה שעשו, שתיהן באו מתברות פטריארכליות מסורתיות: סונא אבו ליבדה, פלשתינית נשואה שהואשמה בניאוף ונודתה על־ידי משפחתה. פאטמה בשיר, בחורה בדווית שגדלה תחת שלטונם הבלתי־מוגבל של אביה ודודה במאהל רתוק מכל יישוב. בנסיבות אלה נראה לפיכך כי לא ניתן להעריך באופן ראוי את יכולת הבחירה של נשים אלה ואת מידת השליטה הגברית שהוכפפו לה ללא הידרשות ספציפית יותר למושגים הנוגעים בכבוד המשפחה ובמעמדן של נשים בחברה שממנה באו. באופן דומה, אם רוצים לבסס את הטענה שההיבט העדתי בענייננו של אדרי יכול לסייע להבנת ההחלטות המשפטיות שהתקבלו בעניינה, נדרש דיון מפורט יותר במהותו ומשמעותו של השסע העדתי בישראל. שתי סוגיות אלה אינן זרות לשיח הפמיניסטי העכשווי בישראל. בשנים האחרונות אנו עדים לכתיבה פמיניסטית ישראלית שניסתה לפתח פרספקטיבה מורכבת יותר של הזהות הנשית. במקום להתייחס לכל ציבור הנשים במונחים מונוליטיים אחידים, החל הדיון הפמיניסטי מדגיש את ההבדלים בין נשים לבין עצמן ואת הצורך להידרש למאפיינים כגון ומוצא עדתי, לצד מאפיינים מגדריים, על־מנת לפתח פרספקטיבה פמיניסטית הולמת שתהיה רלוונטית לכל ציבור הנשים, ולא רק לחלק ממנו. התפתחות זו הינה חלק משינוי מהותי שעברה המחשבה הפמיניסטית החל בסוף שנות השמונים. ממועד זה ואילך אנו עדים לגל חדש של ספרות פמיניסטית ביקורתית המסווגת בדרך־כלל תחת הכותרת הכללית "פמיניזם פוסט־מודרני". זרם ביקורתי זה התפתח כביקורת על תפיסת הזהות הנשית האחידה שעמדה עד אז במוקד מצעם של הזרמים המרכזיים במחשבה הפמיניסטית, וממנו שואבת הביקורת הפמיניסטית הקרימינולוגית שנידונה לעיל. ביקורת זו ביקשה להדגיש את רבגוניותם של הקול והצרכים הנשיים. במקום להתייחס לקטיגוריה "אשה" כאל הקטיגוריה היחידה הרלוונטית לצורך הגדרת זהותן של נשים, הוסיפה ביקורת זו קטיגוריות רלוונטיות נוספות, שסייעו להשוף את מורכבותה של החוויה הנשית ואת ההבדלים בין נשים לבין עצמן. כך, למשל, הודגשו בהקשר זה ההבדלים בין נשים לבנות לנשים שתורות,[123] או ההבדלים בין נשים הטרוסקסואליות לבין נשים לסביות.[124] בהקשר הישראלי הודגשה לעומת זאת, בין היתר, מציאות חייהן של נשים ערביות והאופן שבו הקודים התרבותיים המאפיינים את החברה שהן משתייכות אליה מנציחים ומשעתקים את מנגנוני השליטה הגברית שהן מוכפפות להם. הדוגמות שנידונו בהקשר זה עסקו

123 ראו, למשל: A.P. Harris "Race and Essentialism in Feminist Legal Theory" 42 *Stanford L. Rev.* (1990) 581; K.W. Crenshaw "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics" *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (Boulder, K.T. Bartlett & R. Kennedy eds., 1991).

124 ראו, למשל: P.A. Cain "Feminist Jurisprudence: Grounding the Theories" *Feminist Legal Theory: Readings in Law and Gender* (K.T. Bartlett & R. Kennedy eds., 1991); S.A. Law "Homosexuality and the Social Meaning of Gender" (1988) *Wisconsin. L. Rev.* 187, 218.

nevo.co.il

אומנם בהיבטים קורבניים מוחלטים בחייהן של נשים, כגון רצח נשים על רקע כבוד המשפחה[125] או אונס של ילדות ונשים,[126] אולם דומה כי סוג כזה של דיון נותן כלים ראשונים לפיתוח פרספקטיבה מורכבת יותר ביחס למציאות חייהן של נשים כפאטמה בשיר או סונא אבו ליבדה. האם ניתן להבין את התיגיון הטמון בפעילותן העבריינית של נשים אלה ללא הידרשות למנגנוני השליטה הגבריים שלהם הוכפפו בשל מוצאן? האם ניתן לדון בעבריינות נשית מבלי להבחין בין נשים לבין עצמן מבחינת טיבם ועוצמתם של המבנים החברתיים הפטריארכליים המשפיעים על התנהגותן הפלילית? על השיח הפמיניסטי הישראלי להשיב על שאלות אלה בשלילה, ולסייע בגיבושה של פרספקטיבה רחבה ומורכבת לצורך התמודדות ראויה עם נשים אלימות. פרספקטיבה כזו חייבת לתת לנו כלים להבחין, למשל, בין נשים שונות שרצחו, ולבחון את תרומתם של מאפיינים כגון גזע, מוצא או לאום לצורך ניתוח ראוי של האשה העבריינית ומעשה האלימות שעשתה.

סיכום

גב' פיטרס וגב' הייל, תברות המושבעים הסודיות של מיני פוסטר, בחרו לפני יותר משמונים שנה לא להסגיר אותה לידיה של מערכת המשפט. הן ההביאו איפוא את הראיה היחידה שיכלה להוכיח מניע למעשה ההמתה שעשתה פוסטר ולסייע בהרשעתה בעבירה של רצח. מאז חל שינוי מהותי במעמדן המשפטי של נשים ובהיקפן של הזכויות שהן נהנות מהן. נשים נהנות כיום מנגישות פורמלית מלאה למערכת המשפט, והן יכולות להיכלל בחברי־מושבעים ולשמש בתפקיד של שופטות או עורכות־דין. סוזן גלספל, יוצרת דמותן של גב' פיטרס וגב' הייל, סברה, כך נראה, כי נגישות פורמלית כזו תחולל שינוי מהותי ביכולתה של מערכת המשפט לנהל הליך משפטי הוגן בעניינן של נשים אלימות. מחזה כגון "זוטות" היה צריך איפוא לשמש כיום, לכל היותר, אנקדוטה היסטורית, ומיני פוסטר לא היתה צריכה להיזקק שוב לתברות מושבעים סודיות משלה. בפועל נראה עם זאת כי לו היו גב' פיטרס וגב' הייל צריכות להכריע כיום בשאלת הסגרתה של מיני פוסטר לידי מערכת המשפט, היתה הכרעה זו מלווה בהתלבטות מורכבת יותר משהיה ניתן לצפות בראשיתה של המאה העשרים ואחת.

מאמר זה ניסה להראות שגם כיום נדרשת פרספקטיבה מגדרית הולמת על־מנת להבין באופן ראוי אלימות נשית. מבנים פטריארכליים שנשים אלימות מוכפפות להם ומציאות חייהן של נשים אלה כבנות־זוגם או בנותיהם של גברים עומדים במקרים רבים ברקע של מעשי עבריינות נשיים, ומשמשים נדבך הכרחי על־מנת להבין את הגיונה ומניעיה של התנהגות עבריינית זו. מה שנראה לעיתים כמעשה עברייני נשי אוטונומי, שנעשה מתוך

125 מ' חסן "הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה" מין מיגדר פוליטיקה (ג' רוזן עורך, 1999) 267.

126 ג' שלהוב קיבורקיאן "תגובה על אירוע של התעללות מינית בילדה בחברה הפלשתינית: הגנה, השתקה, הרתעה או עגישה" פלילים ז (תשנ"ט) 161.

רצון ובחירה, הינו, לאמיתו של דבר, מעשה הנטוע במציאות של הכפפה וקורבנוּת. מנגד, מציאות חייהן הקורבנית של נשים הינה רק נדבך אחד בתמונה מורכבת זו של אלימות נשים. לצידה ניתן לזהות פעולות של שליטה ובחירה אקטיבית המהווים ביטוי לאופן שבו נשים מתמודדות עם מציאות חייהן. על־מנת להבין ולנתח באופן הולם מעשי אלימות של נשים, נדרשת איפוא פרספקטיבה מורכבת, שתשכיל להתמודד עם החיבור שבין מציאות החיים של נשים מסוימות, המושפעת בבירור מהיותן נשים, לבין התנהגותן האלימה. השיח השיפוטי, לעומת זאת, טרם השכיל לפתח כלים ראויים על־מנת למקם אלימות זו בהקשרה הנכון. הסברן של נשים אלימות למעשה העברה שעשו נדחה בנסיבות אלה כבלתי־רלוונטי ובלתי־סביר, ו"הקול הנשי" אינו מקבל עדיין את המשקל והתוקף שיש לתת לו בזירה השיפוטית.

הדרתו של "הקול הנשי" מן הזירה השיפוטית פוגעת לא רק בנשים אלימות מסוגן של אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר. היא מניבה תוצאה קשה מבחינתו של כל ציבור הנשים, שכן היא מסייעת בהסוואה והעלמה של מציאות חייהן הבלתי־שוויונית של נשים בחברה. עמדה שיפוטית, המבטלת במחי־יד טענתה של נערה בדבר הפחד שחשה משוטטות במקום יישוב בלתי־מוכר באישון לילה, כשהיא רחוקה מביתה וללא כסף בכיסה, מתכחשת לעובדה כי נשים אינן מתנהלות באותה חופשיות ואוטונומיה כגברים בחלקים שונים של הספֵרה הפרטית והציבורית, ובכלל זה ברחוב חשוך בלילה, בשל פרקטיקות אלימות המופנות כלפיהן, שהן תוצר של יחסי הכוח הבלתי־שוויוניים בינן לבין גברים. באופן דומה, עמדה השוללת באופן מוחלט את האפשרות שרשויות המדינה אינן ערוכות או מסוגלות להגן על נשים כפאטמה בשיר, אם וכאשר הן פוגעות בכבוד המשפחה, משטיחה מציאות נשית קשה, שבה נשים רבות נרצחות מדי שנה בשל פגיעה כזו או אחרת בכבוד המשפחה, ורשויות אכיפת החוק, גם כאשר הן מדווחות על סכנה אפשרית הנשקפת לנשים אלה, עושות מעט או לא־כלום לסייע להן מבעוד מועד.[127] כך גם ביחס להתייחסות שיפוטית המכריזה על מעשה עברייני נשי כבלתי־הגיוני לנוכח העובדה שלא ניתן לראות קשר בין טענותיה של האשה בדבר הכפפתה לאלימות והדרתה החברתית לבין התנהגותה העבריינית. החלטות שיפוטיות מעין אלה אינן מתארות־מציאות בלבד. הן מכוננות אותה במידה רבה לאור תפיסתו והשקפת־עולמו השיפוטית של בית־המשפט. כאשר תפיסה שיפוטית זו נעדרת פרספקטיבה מגדרית הולמת, היא מביאה לידי הצגתה של תמונת מציאות שאינה מתעלמת בלבד ממבני הכוח המגדריים בחברה, אלא גם תורמת, בעצם הצבתה, ללא ביקורת, במרכז הטקסט השיפוטי הפורמלי, לשעתוקם והנצחתם של מבני כוח אלה.

תפקידו של השיח הפמיניסטי הישראלי הוא איפוא להבטית שהזירה השיפוטית תהא נגישה לנשים באופן שבו יוכל "הקול הנשי" להשמיע ולהישמע. משימה זו, כך ברור כבר

127 פרשת כרמלה בוחבוט היא דוגמה מובהקת כזו, ודיווח מפורט על אוזלת־יד של הרשויות השונות מצוי גם בפסק־דינה של השופטת דורנר בעניינה. ראו עניין בוחבוט – פלילים, לעיל הערה 107, בע' 655–666. לדיון נוסף באוזלת־היד של הרשויות ביחס לרצח נשים ערביות על רקע כבוד המשפחה, ראו חסן, לעיל הערה 125.

היום, אינה מתמצה רק בנוכחות פיסית של נשים על כס השיפוט. היא כרוכה בשינוי רדיקלי בהרבה, שעניינו חשיפת משמעותו של יסוד המגדר בתברה ושל מנגנוני הכוח והעוצמה המכוננים משמעות זו ותזורמים לשימורה. עד להתרחשותו של מהלך רדיקלי כזה, לא יוכלו נשים אלימות כסונא אבו ליבדה, כוכבה אדרי ופאטמה בשיר ליהנות באופן שוויוני מנגישות, נוכחות והשפעה בזירה השיפוטית, וחברות המושבעים הסודיות של מיני פוסטר ימשיכו להוות תזכורת רלוונטית לסוג השינוי שמערכת המשפט צריכה עוד לעבור.

nevo.co.il